कविकुलगुरू - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

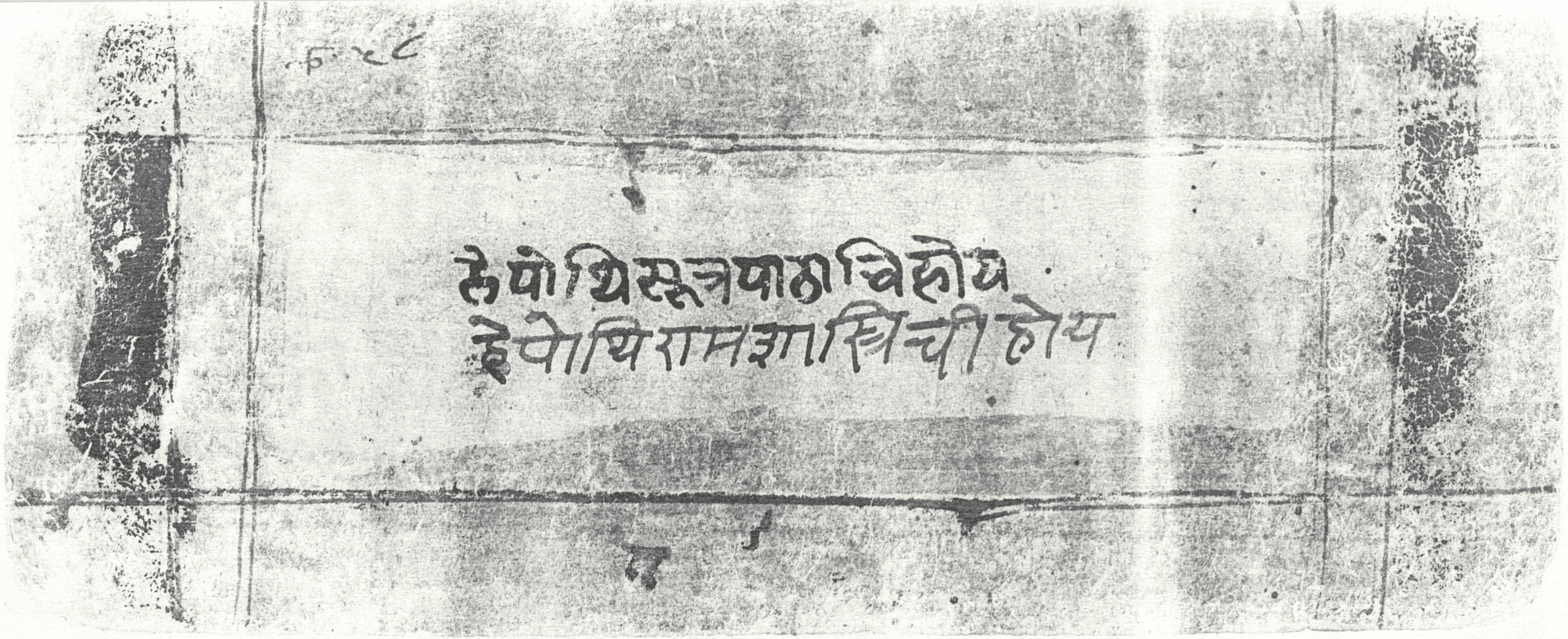

f. २८

हे पोथि सूत्रपाठाचि होय
हे पोथि रामशास्त्रिची होय

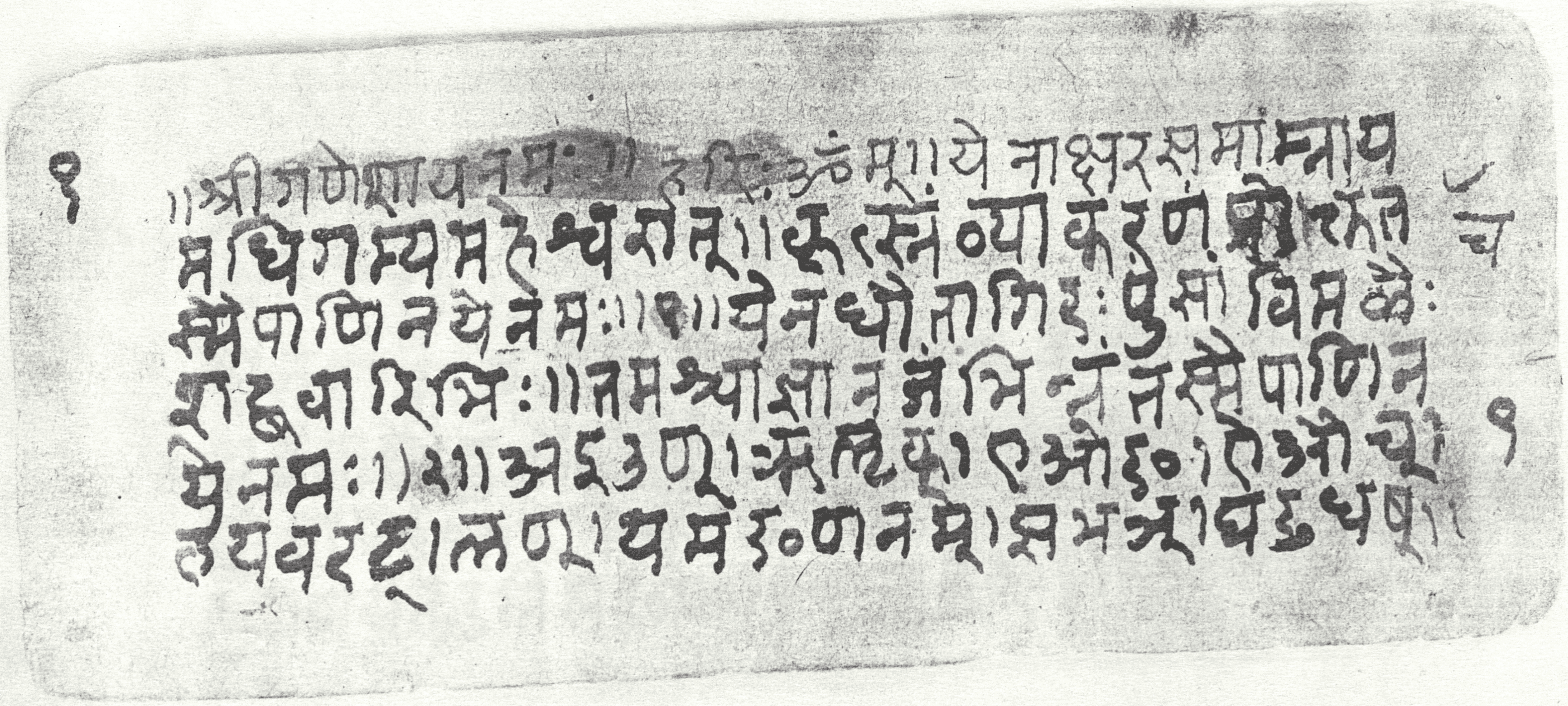

१ ॥श्रीगणेशाय नमः ॥ हरिः ॐ मूः॥ येनाक्षरसमाम्नाय च
मधिगम्य महेश्वरात्॥ कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं त
स्मै पाणिनये नमः॥१॥ येन धौता गिरः पुंसां विमलैः
शब्दवारिभिः॥ तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै पाणिन १
ये नमः॥२॥ अइउण्॥ ऋलृक्॥ एओङ्॥ ऐऔच्॥
हयवरट्॥ लण्॥ ञमङणनम्॥ झभञ्॥ घढधष्॥

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-1837
Dist Nagpur

Checked 2012

Acc. No. ~~663~~ M-1837
Title - पाणिनिसूत्रपाठ
Author - पाणिनि
Date - A.D. 1805.
Subject - व्याकरण
folio - 126
Xerox - 126

जबगडदश्।खफछठथचटतव्।कपय्।शष
सर्।हल्।।इतिप्रत्याहारसूत्राणि।।अथसू।वृ
द्धिरादैच्।अदेङ्गुणः।इकोगुणवृद्धी।न
धातुलोपआर्द्धधातुके।क्ङितिच।दीधीवेवी
टां।हलोनंतराःसंयोगः।।मुखनासिकावचनो

२ श्रीमुनासिकः ।। तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णं । नाज्झ
लौ । ईदूदेद्विवचनं प्रगृह्यं । अदसोमात् । शे । नि
पात एकोऽजनाङ् । ओत् । संबुद्धौ शाकल्यस्ये
तावनार्षे । उञः । ऊँ । ईदूतौ च सप्तम्यर्थे । दाधा
घ्वदाप् । आद्यंतवदेकस्मिन् । तरप्तमपौ घः । ब २
हुगणवतुडति संख्या । ष्णांता षट् । डति च । क्तक्तव

नबहुव्रीहौ।२

तूनिष्ठा।सर्वादीनि सर्वनामानि।विभाषादिक्समा
सेबहुव्रीहौ॥तृतीयासमासे।द्वंद्वेच।विभाषाजसि।
प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च।पूर्वपरा
वरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञा
यां।स्वमज्ञातिधनाख्यायां।अंतरंबहिर्योगोप
संव्यानयोः।स्वरादिनिपातमव्ययं।तेद्धितश्चा

३

सर्वेविभक्तिः।कृन्मेजंतः।क्त्वातोसुन्कसुनः।।अ
व्ययीभावश्च।शिसर्वनामस्थानं।सुडनपुंसकस्य।।
नवेतिविभाषा।इग्यणःसंप्रसारणं।।आद्यंतौटकितौ।
मिदचोंत्यात्परः।एचइग्घ्रस्वादेशे।षष्ठीस्थानेयो
गा।स्थानेंतरतमः।उरण्रपरः।अलोंत्यस्य।ङि
च्च।आदेःपरस्य।अनेकाल्शित्सर्वस्य।स्थानिव ३

3

४ शाद्वस्या। शाद्वसंज्ञा। अनुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः। तपर
स्तत्कालस्य। आदिरंत्येन सहेता। येन विधिस्तदंत
स्य। वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धं॥ त्यदादीनि च। एङ्०
प्राचांदेशे। वृद्धिरादैचेतयद०येयीभावः प्रत्ययस्य लु
क्पंचदश॥४॥ इति प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः॥
गाङ्० कुटादिभ्योञ्णिन्ङित्। विजइट्। विभाषोर्णोः। ४

दादेशोनल्विधौ।अचःपरस्मिन्पूर्वविधौ।नपदांत
द्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्वि
धिषु।द्विर्वचनेचि।अदर्शनंलोपः॥३॥प्रत्ययस्यलु
क्श्लुलुपः।प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्षणं।नलुमतां
गस्य।अचोंत्यादिटि।अलोंत्यात्पूर्वउपधा।तस्मिं
न्नितिनिर्दिष्टेपूर्वस्य।तस्मादित्युत्तरस्य।स्वंरूपं

सार्वधातुकमपित्। असंयोगाल्लिट्कित्। इंधिभव
तिभ्यांच। मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसःक्त्वा। रु
दविदमुषग्रहिस्वपिप्रछः संश्च। इकोझल्। हलंता
च। लिङ्सिचावात्मनेपदेषु। उश्च। वागमः। हनःसि
च्। यमोगंधने। विभाषोपयमने। स्थाघ्वोरिच्च।
न। क्त्वासेट्। निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः।

५

मृषस्तितिक्षायां॥ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्य
तरस्यां॥ पूङः क्त्वा च॥ नोपधात्थफान्ताद्वा॥ वंचिलुंच्यृत
श्च॥ तृषिमृषिकृषेः काश्यपस्य॥ रलो व्युपधाद्धला
देः संश्च॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः॥ अचश्च॥ उ
च्चैरुदात्तः॥ नीचैरनुदात्तः॥ समाहारः स्वरितः॥ तस्या
दित उदात्तमर्द्धह्रस्वं॥ एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ॥ यज्ञ ५

कर्मण्यजपन्युंखसामसु।उच्चैस्तरांवावषट्कारः।वि
भाषाछंदसि।नसुब्रह्मण्यायांस्वरितस्यतूदात्तः।देव
ब्रह्मणोरनुदात्तः।स्वरितासंहितायामनुदातानां।उ
दात्तस्वरितपरस्यसंभनतरः॥२॥अपृक्तएकालप्र
त्ययः।तत्पुरुषःसमानाधिकरणःकर्मधारयः।प्रथ
मानिर्दिष्टंसमासउपसर्जनं।एकविभक्तिचापूर्वनि

।।रू॰
६

पाते।अर्थवद धातुर प्रातिपदिकं।कृत्तद्धितसमासाश्च।ह्रस्वो
नपुंसके प्रातिपदिकस्य।गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य।लुक्तद्धितलुकि।
इद्गोण्याः।लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने।विशेषणानांचाजातेः।तद
शिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वात्।लुब्योगाप्रख्यानात्।योगप्रमाणेच
तदभावेदर्शनंस्यात्।प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात्।का
लोपसर्जनेचतुल्यं।जात्याख्यायामेकस्मिंबहुवचनमन्यतरस्यां।अस्म

।।पा॰
६

१३८ नक्षत्र२

रोद्वयोश्च। फल्गुनीप्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे॥ छंदसि पुनर्वस्वोरेक
वचनं। विशाखयोश्च। तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वंद्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यं। न२
सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ। वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः।
स्त्री पुंवच्च। पुमान् स्त्रिया॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्यां॥ नपुंसकमनपुंसकेनै
कवच्चास्यान्यतरस्यां॥ पिता मात्रा॥ श्वशुरः श्वश्र्वा॥ त्यदादीनि सर्वैर्नित्यं॥ ग्राम्यपशु
संघेष्वतरुणेषु स्त्री॥ इति॥ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः॥ पादः॥ गांकुटाद्युदुपधाद
पञ्छंदसि पुनर्वस्वोस्त्रयोदश॥ ॥४॥ ॥७॥ ॥७॥ बौं॥

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

॥ॐ॥भूवादयो धातवः।उपदेशेजनुनासिकइत्।हलंत्यं।न विभक्तौ तुस्माः।

॥सू०॥ आदिर्ञिटुडवः।षः प्रत्ययस्य।चुटू।लशक्वतद्धिते।तस्य लोपः।य

७ थासंख्यमनुदेशः समानां।स्वरितेनाधिकारः॥अनुदात्तङित आत्म

नेपदं।भावकर्मणोः।कर्तरि कर्मव्यतिहारे।नगतिहिंसार्थेभ्यः।

इतरेतरान्योन्योपपदाच्च।नेर्विशः।परिव्यवेभ्यः क्रियः। ॥पा०

विपराभ्यां जेः।आङो दोनास्यविहरणे॥१॥क्रीडोनुसं ७

परिभ्यश्च।समवप्रविभ्यस्थः।प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च।उदोनूर्ध्वकर्मणि।

उपान्मंत्रकरणे।अकर्मकाच्च।उद्विभ्यांतपः।आङोयमहनः।
समोगम्यृच्छिप्रच्छिस्वरत्यर्त्तिश्रुविदिभ्यः।निसमुपविभ्यो
ह्वः।स्पर्द्धायामाङः।गंधनावक्षेपणसेवनसाहसिक्य
प्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृञः।अधेःप्रसहने।वेः
शब्दकर्मणः।अकर्मकाच्च।संमाननोत्संजनाचार्यकरण
ज्ञानभृतिविगणनव्ययेषुनियः।कर्तृस्थेचाशरीरेकर्म

णि। वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः। उपपराभ्यां। आङ उद्गमने॥२॥
वेः पादविहरणे। प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्। अनुपसर्गाद्वा। अ
पह्नवे ज्ञः। अकर्मकाच्च। संप्रतिभ्यामनाध्याने। भासनो
पसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषु वदः। व्यक्तवाचां
समुच्चारणे। अनोरकर्मकात्। विभाषा विप्रलापे। अवा
द्ग्रः। समः प्रतिज्ञाने। उदश्चरः सकर्मकात्। समस्तृतीयायु ८

रमात्।दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे।उपाद्यमस्वकरणे।ज्ञाश्रु
स्मृदृशां सनः।नानोर्ज्ञः।प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः।शदेः शितः
॥३॥म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च।पूर्ववत्सनः।आम्प्रत्ययव
त्कृञोनुप्रयोगस्य।प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु।समःक्ष्णु
वः।भुजोनवने।णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्त्ता नाध्याने।भी
भ्योर्हेतुभये।गृधिवंच्योः प्रलंभने।लियः संमाननशा

१ ल्लीनीकरणयोश्च।मिथ्योपपदात्कृञोभ्यासे।स्वरितञितः
कर्त्रभिप्राये क्रियाफले।अपाद्वदः।णिचश्च।समुदाङ्भ्यो
स्रू० यमोग्रंथेऽशेषात्कर्तरि परस्मैपदं।अनुपराभ्यां कृञः।।
अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः।।४।।प्राद्वहः।।परेर्मृषः।~~परिव्यवे~~ पा०१
~~भ्यः क्रियः।विपराभ्यां जेः।३ आङो दोनास्य~~ व्याङ्परिभ्यो
रमः।उपाच्च।विभाषाकर्मकात्।बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रु १
X।।अनुपसर्गाज्ज्ञः।विभाषोपपदेन प्रतीयमाने।शेषे ३

९

स्रुभ्यो णेः। निगरणचलनार्थेभ्यश्च। अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात्।
न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः। वाक्यषः। द्युद्भ्यो लु
ङि। वृद्भ्यस्स्यसनोः। लुटि च क्लृपः॥१३॥ ॥३॥ तयैः ती पादः। भूवादयः क्री
ञानुवेः पाद भिश्चषते माहत्सु स्त्रयो दश॥ ॥छ॥ ॥आकडा
रादेका संज्ञा॥ विप्रतिषेधे परं कार्यं। यू स्त्रियाख्यौ नदी। नेयङुव
ङ्स्थानावास्त्री। वामी। ङिति ह्रस्वश्च। शेषो घ्यसखि। पतिः समा

।सू॰ सएवा।षष्ठीयुक्तश्छंदसि वा।ह्रस्वंलघु।संयोगेगुरु।दीर्घंच।यस्मात्स
त्ययविधिस्तदादिप्रत्ययेगं।सुप्तिङंतंपदं।नःक्ये।सितिच।स्वा
दिष्वसर्वनामस्थाने।यचिभं।तसौमत्वर्थे।अयस्मयादीनिछं
४ दसि॥१॥बहुषुबहुवचनं।द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने।कारके।
ध्रुवमपायेपादानं।भीत्रार्थानांभयहेतुः।पराजेरसोढः। ४
वारणार्थानामीप्सितः।अंतर्द्धौयेनादर्शनमिच्छति।आ त्रपा॰

ख्यातोपयोगे। जनिकर्त्तुः प्रकृतिः। भुवः प्रभवः। कर्मणायम
भिप्रैति स संप्रदानं। रुच्यर्थानां प्रीयमाणः। श्लाघह्नुङ्स्था
शपां ज्ञीप्स्यमानः। धारेरुत्तमर्णः। स्पृहेरीप्सितः। क्रुध
द्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः। क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः॥
कर्म। राधीक्ष्योर्यस्य विप्रश्नः। प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पूर्वस्य क
र्ता॥४॥ अनुप्रतिगृणश्च। साधकतमं करणं। दिवः कर्म च।

११ परिक्रयणे संप्रदानमन्यतरस्यां। आधारोधिकरणं। अधिशीङ०
स्थासां कर्म। अभिनिविशश्च। उपान्वध्याङ्वसः। कर्तुरीप्सि
ततमं कर्म। तथायुक्तं चानीप्सितं। अकथितं च। गतिबुद्धिप्रत्य
सू० वसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्त्ता स णौ। हृक्रोरन्यतर अपा०
स्यां। स्वतन्त्रः कर्त्ता। तत्प्रयोजको हेतुश्च। प्राग्रीश्वरान्निपाताः।
चादयोसत्वे। प्रादयः। उपसर्गाः क्रियायोगे। गतिश्च।३।। ११

यदिच्छिया चेंष्टा । अनुकरणं चानितिपरं । आदरानादरयोः ।
सदसत्ता । भूषणेलो । अंतरपरिग्रहे । कणे मनसी श्रद्धा
प्रतीघाते । पुरोन्ययं । अस्तच्या । अछ्र गसर्थ्यवदेवं । अदो
नुपदेशो । निरोंतर्द्धों । विभ्राषाकेगि । उपाजेन्चाजे । साक्षा
त्प्रभृतीनि चो । अनसाधानउरसिमनसी । मध्ये पदे निव
चने चा । निसहस्ते पाणा । कुपयमनो । श्राध्वेबंधने । तीचि
कोपनिषदावौपम्यो नेप्रा । घातो ॥४॥ छदसि परे पि ॥

व्यवहिताश्च।कर्मप्रवचनीयाः।अनुर्लक्षणे।तृतीयार्थे।ही
ने।उपोऽधिके च।अपपरी वर्जने।आङ०।मर्यादावचने।ल
क्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः।अभिर
भागे।प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः।अधिपरी अनर्थकौ।
सुः पूजायां।अतिरतिक्रमणे च।अपिः पदार्थसंभाव
नान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु।अधिरीश्वरे।विभाषा कृ
ञि।लः परस्मैपदं।।तङ०।नावात्मनेपदं।।प।।लिङ०स्त्री

णित्रीणिप्रथममध्यमोत्तमाः । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचना
न्येकशः । सुपः । विभक्तिश्चा युष्मद्युपपदेसमानाधिकरणे
स्थानिन्यपिमध्यमः । प्रहासेचमन्योपपदेमन्यतेरुत्तमए
कवच्च । अस्मद्युत्तमः । शेषेप्रथमः । परःसंनिकर्षःसंहिता
विरामोवसानं ॥४॥ इतिचतुर्थःपादः । आकडाद्रुलक्षनु
प्रतिगणकुर्यादिछ्दसिति [illegible]दशा२ इतिप्रथमोध्यायः
समर्थःपदविधिः । सुबामंत्रितेपरांगवत्स्वरे । प्राक्कडारात्स

मासः।सहसुपा।अव्ययीभावः।अव्ययंविभक्तिसमीपसमृ
द्धिव्यृध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपू
र्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु।यथासा
दृश्ये।यावदवधारणे।सुप्रतिनामात्रार्थे।अक्षशलाका
संख्याःपरिणा।विभाषा।अपपरिबहिरंचवःपंचम्या।आ
ङ्मर्यादाभिविध्योः।लक्षणेनाभिप्रतीआभिमुख्ये।अ
नुर्यत्समया।यस्यचायामः।तिष्ठद्गुप्रभृतीनिच।पारेमध्ये

षष्ठ्या वा । संख्या वंश्येन । नदीभिश्च ॥१॥ अन्यपदार्थे सं
ज्ञायां । तत्पुरुषः । द्विगुश्च । द्वितीया श्रितातीतपतितगतास्
तप्राप्तापन्नैः । स्वयं क्तेन । खट्वा क्षेपे । सामि । कालाः । अत्यंत
संयोगे च । तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन । पूर्वसदृश
समोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः ॥ कर्तृकरणे कृ
ता बहुलं । कृत्यैरधिकार्थवचने । अन्नेन व्यंजनं । भक्ष्ये
ण मिश्रीकरणं । चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षि

ले:। पंचमी भयेन। अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः।
स्तोकांतिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन। सप्तमी शौंडैः।।२।। सिद्धशु
ष्कपक्वबंधैश्च। ध्वांक्षेण क्षेपे। कृत्यैऋणे। संज्ञायां। क्तेना
होरात्रावयवाः। तत्र। क्षेपे। पात्रेसमितादयश्च। पूर्वकालै
कसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन। दि
क्संख्ये संज्ञायां। तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च। संख्यापू

र्वो द्विगुः।। कुत्सितानि कुत्सनैः।। पापाणके कुत्सितैः।।
उपमाणानि सामान्यवचनैः।। उपमितं व्याघ्रादिभिः सा
मान्याप्रयोगे।। विशेषणं विशेष्येण बहुलम्।। पूर्वापरप्र
थमचरमजघन्यसमानमध्यममध्यमवीराश्च।। श्रेण्या
दयः कृतादिभिः।। क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ्।। ३।। सन्म
हत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः।। वृंदारकनागकुंज

१५ रैः पूज्यमानैः। कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने। किं क्षेपे। पोटा
युवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रव
क्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः। प्रशंसावचनैश्च।
युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः। कृत्यतुल्याख्या
अजात्या। वर्णो वर्णेन। कुमारः श्रमणादिभिः। चतुष्पा
दो गर्भिण्या। मयूरव्यंसकादयश्च॥ ४॥ समर्थोन्याप १५

दार्थेचसिद्धशुष्कसन्मलद्वादश।इतिद्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादः।पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे।अर्द्धंनपुंसकं।द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्यां।प्राप्तापन्नेचद्वितीयया।कालाःपरिमाणिना।नञ्।ईषदकृता।षष्ठी।याजकादिभिश्च।ननिर्द्धारणे।पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययसमानाधिकरणेन।

तेव्य१

१६

क्तेन च पूजायां। अधिकरणवाचिना च। कर्मणि च। तृजका
भ्यां कर्त्तरि। कर्त्तरि च। नित्यं क्रीडाजीविकयोः। कुगतिप्रादयः।
उपपदमतिङ्। अमैवाव्ययेन॥१॥ तृतीयाप्रभृतीन्यन्य
तरस्यां। क्त्वा च। शेषो बहुव्रीहिः। अनेकमन्यपदार्थे। सं
ख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः संख्येये। दिङ्नामा
न्यन्तराले। तत्र तेनेदमिति सरूपे। तेन सहेति तुल्ययोगे॥ १६

चार्थेद्वंद्वः।उपसर्ज्जनंपूर्वं।राजदंतादिषुपरं।द्वंद्वेघि।~~अम~~
अजाद्यदंतं।अल्पाच्तरं।सप्तमीविशेषणेबहुव्रीहौ।नि
ष्ठा।वाहिताग्न्यादिषु।कडाराःकर्मधारये।पूर्वापराध
रोत्तरंतृतीयाप्रभृतीन्यष्टादश।।२।।द्वितीयाध्यायस्यद्वितीय
पादः।अनभिहिते।कर्मणिद्वितीया।तृतीयाचहोश्छंदसि।
अंतरांतरेणयुक्ते।कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे।अपव[illegible]

१७

सू० पा १७ तृतीया। सप्तमीपंचम्यौ कारकमध्ये। कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वि
तीया। यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी। पंचम्यपा
प्रति: ३ ० परिभि:। प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्। गत्यर्थकर्मणि
द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि। चतुर्थी संप्रदाने।
क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः। तुमर्थाच्च भावव १७
चनात्। नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च। मन्य

प्रा   न्यत.र

कर्मण्यनादरे विभाषाँणिषु । कर्तृकरणयोस्तृतीया । सहयुक्ते
प्रधाने । येनांङ्गविकारः ॥१॥ इत्थंभूतलक्षणे । संज्ञो रस्यां
कर्मणि । हेतौ । अकर्तर्यृणे पंचमी । विभाषा गुणेऽस्त्रियां । ष
ष्ठी हेतुप्रयोगे । सर्वनाम्नस्तृतीया च । अपादाने पंचमी ।
अन्यारादितर दिक्छब्दांचूत्तरपदाजाहियुक्ते । षष्ठ्य
तस प्रत्ययेन । एनपा द्वितीया । पृथग्विनानाभिस्तृती

र्थ१ नै२ ना१

१८

यान्यतरस्यां। करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्वव
चनस्य। दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्यां। दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वि
तीया च। सप्तम्यधिकरणे च। यस्य च भावेन भावलक्ष
स्त० णं। षष्ठी चानादरे। स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रति पा०२
भूप्रसूतैश्च। आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायां॥ २॥ यत
श्च निर्धारणं। [illegible] । पंचमी विभक्ते। साधुनिपुणा १८
भ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः। प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च॥

सं२ ति१

नक्षत्रे चलुपि।प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा।बोधने च।सामंत्रितं।एकवचनं संबुद्धिः।षष्ठी शेषे।ज्ञोविदर्थस्य करणे।अधीगर्थदयेशां कर्मणि।कृञः प्रतियत्ने।रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः।आशिषि नाथः।जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायां।व्यवहृपणोः समर्थयोः।दिवस्तदर्थ

॥१० स्य। विभाषोपसर्गे। द्वितीया ब्राह्मणे॥२॥ प्रेष्यब्रुवोर्हवि
षोदेवतासंप्रदाने। चतुर्थ्यर्थे बहुलंछन्दसि। यजेश्च
करणे। कृत्वोर्थप्रयोगे कालेधिकरणे। कर्तृकर्मणोः
कृति। उभयप्राप्तौ कर्मणि। क्तस्य च वर्तमाने। अधि
करणवाचिनश्च। नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृना। अ
केनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः। कृत्यानां कर्तरि वा। ॥१०॥

स्वर

तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यांतृतीयान्यतरस्यां।
चतुर्थीचाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थ
हितैः॥७३॥ अनभिहित इत्थंभूतयोः प्रेष्यब्रुवो
र्हवियोदता॥३॥ तृतीयःपादः। द्विगुरेकवचनं।
द्वंद्वश्चप्राणितूर्यसेनांगानां। अनुवादेचरनीनां।
अध्वर्युक्रतुरनपुंसकं। अध्ययनतोविप्रकृष्टा

ख्यानां।जातिरप्राणिनां।विशिष्टलिंगो नदीदे
शोग्रामाः।क्षुद्रजंतवः।येषां च विरोधः शाश्वति
कः।शूद्राणामनिरवसितानां।गवाश्वप्रभृतीनि
०सू० च।विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यंजनपशुशकु ०पा०
न्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणां।विप्रतिषिद्धंचा
नधिकरणवाचि।न दधिपयआदीनि।अधिक

[illegible] रणे । तावसेच। विभाषासमी
पोसनपुंसकं। अव्ययीभावश्च। तत्पुरुषो नञ्
कर्मधारयः। संज्ञायां कंथोशीनरेषु॥१॥ उपज्ञोपक्रमं
तदाद्याचिख्यासायां। छाबाहुल्ये। सभा राजामनु
ष्यपूर्वा। अशाला च। विभाषा सेना सुराछाया शा
ला निशानां। परवल्लिंगं द्वंद्वतत्पुरुषयोः। पूर्व

वा

२९ वदश्वडवौ।हेमंतशिशिरावहोरात्रे च छंदसि।रात्रा
ह्नाहाः पुंसि।अपथं नपुंसकं।अर्द्धर्चाः पुंसि च।इद
मोन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ।एतदस्त्रतसोस्त्रत
सौ चानुदात्तौ।द्वितीयाटौस्स्वेनः।आर्द्धधातुके।अदो
जग्धिर्ल्यप्ति किति।लुङ्सनोर्घस्लृ।घञपोश्च।बहु
लं छंदसि।लि न्यतरस्याम्।।२।।वेञो वयिः।हनो
वधलिङि।लुङि च।आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्॥ २९

धर

इणो गा लुङिः।णौ गमिरबोधने।सनि च।इङःश्च।गा
ङ् लिटि।विभाषा लुङ्लृङोः।णौ च संश्च ङोः।अस्तेर्भूः।
ब्रुवो वचिः।चक्षिङः ख्याञ्।वा लिटि।अजेर्व्यघञपोः।
वा यौ।ण्यक्षत्रियार्षञितो यूनि लुगणिञोः।पैलादि
भ्यश्च।इञः प्राचां।।२।।न तौल्वलिभ्यः।तद्राजस्य बहु
षु तेनैवास्त्रियां।यस्कादिभ्यो गोत्रे।यञञोश्च।अत्रि

म१

उपकादिभ्योन्यतरस्यांद्वंद्वे॥२

२२ भृगुकुत्सवसिष्ठगोतमांगिरोभ्यश्च॥ बह्वचइञःप्राच्यभर
तेषु॥ नगोपवनादिभ्यः॥ तिककितवादिभ्योद्वंद्वे॥ आग
स्त्यकौडिन्ययोरगस्तिकुंडिनच्॥ सुपोधातुप्रादिपदिक
स० योः॥ अतिप्रभृतिभ्यःशपः॥ बहुलंछंदसि॥ यॅगातिस्था पा०
घुपाभूभ्यःसिचःपरस्मैपदेषु॥ विभाषाघ्राधेट्शाछा
सः॥ तनादिभ्यस्तथासोः॥ मंत्रेघसह्वरणशवृदहा
शोधर३पङोचिच॥ जुहोत्यादिभ्यःश्लुः॥ बहुलंछंदसि॥ २२

२२

जनि

द्वृचृकृगमिभ्यो लेः ।।४।। आमः । अव्ययादाप्सुपः । ना
व्ययीभावादतो [illegible] म्त्वपंचम्याः । तृतीयासप्तम्योर्ब
हुलं । लुटः प्रथमस्य डारौरसः ।।५।। द्विगुरुपज्ञोपक्र
मं वेञोन तौ खलिभ्यामः पंच ।।इति द्वितीयाध्या
यस्य चतुर्थः पादः ।।इति [illegible] द्वितीयोध्यायः ।।श्री।
प्रत्ययः । परश्च । आद्युदात्तश्च । अनुदात्तौ सुप्पि

२२ तो।गुप्तिज्किद्भ्यः सन्।मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चा
भ्यासस्य।धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा।
सुप आत्मनः क्यच्।काम्यच्च।उपमानादाचारे।कर्तुः
क्यङ् सलोपश्च।भृशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः।लो
हितादिडाज्भ्यः क्यष्।कष्टाय क्रमणे।कर्मणो रोमन्थ
तपोभ्यां वर्तिचरोः।बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने।शब्द

२२

वैरकलहाभ्र कण्व मेघेभ्यः करणे। सुखादिभ्यः कर्तृ
वेदनायां। नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्। पुच्छभांडचीव
रांणिङ्॥१॥ मुंड मिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकल
कृततूस्तेभ्यो णिच्। धातोरेकाचो हलादेः क्रियासम
भिहारे यङ्। नित्यं कौटिल्ये गतौ। लुपसदचरजप
जभदहदशगॄभ्यो भावगर्हायां। सत्यापपाशरूप

२४ वीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादि
भ्यो णिच् ।हेतुमति च ।कण्ड्वादिभ्यो यक् ।गुपूधूपविच्छि
सू० पणिपनिभ्य आयः ।ऋतेरीयङ् ।कमेर्णिङ् ।आयाद पा०
य आर्द्धधातुके वा ।सनाद्यंता धातवः ।स्यतासी
लृलुटोः ।सिब्बहुलं लेटि ।कास्प्रत्ययादाममंत्रे लिटि
इजादेश्च गुरुमतो नृच्छः ।दयायासश्च ।उष
२४

न३

विदजागृभ्योन्यतरस्यां॥भीह्रीभृहुवांश्लुवच्च।कृ
ञ्चानुप्रयुज्यतेलिटि॥२॥विदांकुर्वंत्वित्यन्यतर
स्यां।अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकःपावयां
क्रियाद्विदामक्रंनितिछंदसि।च्लिलुङि।च्लेःसिच्।
शलइगुपधादनिटःक्सः।श्लिषआलिंगने।नदृशः।
णिश्रिद्रुस्रुभ्यःकर्तरिचङ्।विभाषाधेट्श्व्योः।गुपे

२२ छंदसि। नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्यो ङ। लिपिसिचिह्वश्च। आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां। पुषादिद्युताद्य्लृदितः परस्मैपदे। सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च। इरितो वा। जृस्तंभुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुंचुश्विभ्यश्च। कृमृदृरुहिभ्यश्छंदसि। चिणाते पदः।।3।। दीपजनबुधपू २२

रिताय्यिप्याय्यिभ्यो न्यतरस्यां।ऽअचः कर्मकर्त्तरि।दु
हश्च।नरुधः।तपोनुतापेच।चिण्भावकर्मणोः।सार्वधातु
केयक्।कर्त्तरिशप्।दिवादिभ्यश्श्यन्।वा भ्राशभ्लाशभ्र
मुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः।यसोनुपसर्गात्।संयसश्च॥
स्वादिभ्यश्नुः।श्रुवः शृच।अक्षोन्यतरस्यां।तनूकरणेत
क्षः।तुदादिभ्यः शः।रुधादिभ्यः श्नम्।तनादिकृञ्भ्यउः॥

२६

स० धिन्विकृण्व्योरच ॥४॥ क्र्यादिभ्यश्ना । स्तंभुस्तुंभुस्कंभुस्कुंभु पा०
स्कुञ्भ्यः श्नुश्च । हलश्नः शानज्झौ । छंदसिशायजपि । व्यत्य
यो बहुलं ॥ लिङ्याशिष्यङ् । कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । त
पस्तपःकर्मकस्यैव । नदुहस्नुनमां यक्चिणौ । कुषिरजोः
प्राचां श्यन्परस्मैपदं च । धातोः । तत्रोपपदं सप्तमीस्थं । कृद
तिङ् । वासरूपोऽस्त्रियां । कृत्याः प्राङ् ण्वुलः । तव्यत्तव्यानी २९

यरः। अचो यत्। पोरदुपधात्। शकिसहोश्च। गदमदचरयम
श्चानुपसर्गे।।५।। अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरो
धेषु। वह्यं करणं। अर्यः स्वामिवैश्ययोः। उपसर्या काल्या
प्रजने। अजर्यं संगतं। वदः सुपि क्यप् च। भुवो भावे। हन
स्त च। एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्। ऋदुपधाच्चाक्लृपि
चृतेः। ई च खनः। भृञोऽसंज्ञायां। मृजेर्विभाषा। राजसू

२७

यसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः।।भिद्योद्ध्यौनदे।।
पुष्यसिध्यौनक्षत्रे।।विपूयविनीयजित्यामुंजकल्कहलिषु।
प्रत्यपिभ्यांग्रहेश्छंदसि।।पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च।।विभा
षाकृवृषोः।।१६।।युग्यं च पत्रे।।अमावस्यदन्यतरस्यां।।छं
दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्य
खन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्य २७

स्ताव्योपचाय्यपृडानि।ऋहलोर्ण्यत्।ओरावश्यके।आ
सुयुवपिरपिलपित्रपिचमश्च।आनाय्यो।नित्ये।प्रणाय्योसं
मतौ।पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामि
धेनीषु।ऋतौ कुंडपाय्यसंचाय्यौ।अग्नौ परिचाय्योपचाय्य
समूह्याः।चित्याग्निचित्ये च।ण्वुल्तृचौ।नदिग्रहिप
चादिभ्यो ल्युणिन्यचः।इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः।आतश्चोप

२८

सर्गे।पाघ्राध्माधेट्दृशः सः॥अनुपसर्गाल्लिंपविंदधारि
पारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्चा।ददातिदधात्योर्विभा
सू० षा।ज्वलितिकसंतेभ्योणः।७॥श्याद्व्यधास्रुसंस्रवतीणव पा०३
सा[illegible]हृलिहश्लिषश्वसश्च।दुन्योरनुपसर्गे।विभाषा
ग्रहः।गेहेकः।शिल्पिनिष्वुन्।गस्थकन्।ण्युट्च।हश्च
व्रीहिकालयोः।प्रुसृल्वः समभिहारेवुन्।आशिषिच।८॥ २८

व३ २षु

प्रत्ययोमुंउविदांदीपजनन्न्यादिभ्योवघयुग्यंचश्चाछ्वधा
दश॥इतितृतीयाध्यायस्यप्रथमःपादः॥कर्मण्यण्।
ह्वावामश्च।आतोनुपसर्गेकः।सुपिस्थः।तुंदशोकयोः।
परिमृजापनुदोः।प्रेदाज्ञः।समिख्यः।गापोष्टक्।हरते
रनुद्यमनेच्।वयसिच।आङिताच्छील्ये।अर्हः।
स्तंबकर्णयोरमिजपोः।शमिधातोःसंज्ञायां॥अधि

२९

करणेशेतेः। चरेष्टः। भिक्षासेनादायेषु च। पुरोग्रतोग्रे
षु सर्त्तेः। पूर्वे कर्त्तरि। कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु॥१॥
दिवाविभानिप्रभाभशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनांदी
किंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्त्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजंघाबा
ह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु। कर्मणि भृतौ। न शब्दश्लोककलह
गाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु। स्तम्बशकृतोरिन्। हरतेर् २९

दृतिनाथयोः पशौ फलेग्रहिरात्मंभरिश्च। छंदसि वन
सनरक्षिमथां। एजेः खश्। नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः।
नाडीमुष्ट्योश्च। उदि कूले रुजिवहोः। वहाभ्रे लिहः। प
रिमाणे पचः। मितनखे च। विध्वरुषोस्तुदः। असूर्यल
लाटयोर्दृशितपोः। उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च।
प्रियवशे वदः खच्। द्विषत्परयोस्तापेः। वाचियमोव्रते।२।

३०

पूः सर्वयोर्दारिसहोः। सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः। मेघ
र्तिभयेषु कृञः। क्षेमप्रियमद्रेण्च। आशिते भुवः कँभाव रणर
योः। संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः। गमश्च।
अंतात्यंताध्वदूरपारसर्वानंतेषु डः। आशिषि हनः। अ
पेक्लेशतमसोः। कुमारशीर्षयोर्णिनिः। लक्षणे जायापत्योष्ट ३०
क्। अमनुष्यकर्तृके च। शक्तौ हस्तिकपाटयोः। पाणिघ

बि३

ताद्घोशिल्पिनि। आद्यसुभगस्थूलपलितनग्नांधप्रियेषु
च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन्। कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खु
कञौ। स्पृशोनुदके क्विन्। ऋत्विग्दधृक्। स्रग्दिगुष्णिग
ञ्चुयुजिक्रुञ्चां च। त्यदादिषु दृशोनालोचने कञ्च॥३॥
सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदछिदजिनीराजामुपसर्गेपि क्वि
प्। भजो ण्विः। छंदसि सहः। वहश्च। कव्यपुरीषपुरीष्येषु

ञ्युट् । हव्येनंतःपादं । जनसनखनक्रमगमो विट् । अ
दोनन्ने । क्रव्ये च । दुहः कंपूघश्च । मंत्रेश्वेतवहो[illegible]रोस्पु क्यर
रोडाशो ण्विन् । अवे यजः । विजुपे छंदसि । आतो मनिन्
क्वब्वनिपश्च । अन्येभ्योपि दृश्यंते । क्विप् च ॥ स्थः क च ।
नि सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । कर्तर्युपमाने । व्रते । ४ । बहु
स्ता

ळमाभीक्ष्ण्ये। मनः। आत्ममाने खश्च। भूते। करणे यजः।
कर्मणि हनः। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। बहुलं छंदसि।
सुकर्मपापमंत्रपुण्येषु कृञः। सोमे सुञः। अग्नौ
चेः। कर्मण्यग्न्याख्यायां। कर्मणीनिविक्रियः। दृशेः
क्वनिप्। राजनि युधिकृञः। सहे च। सप्तम्यां जनेर्डः।
पंचम्यामजातौ। उपसर्गे च संज्ञायां। अनौ कर्मणि।।५।।

भा २

३२

सू० अन्येष्वपि दृश्यते। निष्ठा। सुयजोर्ङ्वनिप्। जीर्यतेर
तृन्। छन्दसि लिट्। लिटः कानज्वा। क्वसुश्च। भाषायां
सदवसश्रुवः। उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च। लुङ्। पा०
अनद्यतने लङ्। अभिज्ञावचने लृट्। न यदि। वि
भाषा साकांक्षे। परोक्षे लिट्। हशश्वतोर्लङ् च। प्रश्ने चा ३२
सन्नकाले। लट् स्मे। अपरोक्षे च। ननौ पृष्टप्रतिवच

ने॥५८॥नचोर्विभाषा॥पुरिलुङ्‌चास्मे।वर्त्तमानेलट्‌।
लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे।संबो
धनेच।लक्षणहेत्वोःक्रियायाः।तौसत्।पूङ्यजोः
शानन्।ताछ्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्।इङ्‌
धार्योःशत्रकृच्छ्रिणि।द्विषोमित्रे।सुञोयज्ञसंयोगे।
अर्हःप्रशंसायां।आक्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु।
तृन्।अलंकृञ्।निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्य

चे

३३ पत्रपव त्रुव धुसल चरयिछु चाणे श्छं दसि मुवश्चा।
ग्लाञ्जि रुछ श्चपस्नु [illegible] सि [illegible] धिंध्र षिक्षिपेः क्रुः॥७॥श मिय
शाभ्यो चिनुण। संप्रचा नु रुधां ऽ॰य मा ऽ॰य स परि सृ स
सृ ज परि दे वि संज्वर परि क्षिप परि रे ट परि वृ द परि
द ह परि मु हे दु ष द्विष द्रुह दु ह यु जा क्रीऽ विचि च युज
रज [illegible] भ जो ति च रां मु षा भ्या रु न श्चा वो क ष ल [illegible] क ३३

पचरा १

स्रंभः॥ अपे च लषः॥ प्रे लपसृद्रुमथवदवसः॥ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयो वुञ्॥ देविक्रुशोश्चोपसर्गे॥ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्॥ अनुदात्तेतश्च हलादेः॥ जुचंक्रम्यदंद्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः॥ क्रुधमंडार्थेभ्यश्च॥ न यः॥ सूददीपदीक्षश्च॥ लषपतपदस्थाभू

३८

रषहनकमगमसू प्यतुकमूजल्पामिमकुट्टलुंदूरवडःप
कनूाप्रजोरिनिः।जिदूक्षिविश्रीछमाय थांस्यमूापरि
मूवस्तूप्यम्यास्यहिगाहिपतिदयिनिद्रातंद्राम्रद्राम्ये
आलुचाद्राघेटूसिशदसद्दोरः।सरधस्यदंःकमरचू॥
द॥मंजभाखमिद्दोघुरचू।विदिपिदिछिदेःकारचू॥
दणनशाजिसर्दिस्यंःकरपूा।गवैरच्वा।लागरकः॥य
मजपदशोयडः।नमिकंपिस्यजसकमतीसदीपारः॥

स्व०

पा०

३८

सनाशंसभि क्षुतुः। बिंदु रिच्छुः। म्या चु छंदस्रि आदृग मह
नज्जनः कि कि नौलिड्डा। स्वृपि त्सौर्नै जि दृ। मूर्वं थोरारुः॥
त्रियः क्रु क्रू क नौ। स्वेसं भास पिसकसोवरच्चायच्च
यड्ः। भ्रा जे भास धु वि द्यु नो जि दृस्तु गावस्तुवः। क्षिप॥
अन्येभ्यो पि दृश्य तो। क्षुवः सं सौ नरयोः। विपुसं भ्योड्ड सं ह
स्नायां॥ १॥ ध्वः कम लिष्टू। दाम्नो शस युयुजैस्तुदु

दसिसिचमिहपतदशनहः करणे ॥ हलसूकरयोः पुवः ॥ अर्त्ति
लूधूसूखनसहचर इत्रः ॥ पुवः संज्ञायां । कर्त्तरि चर्षिदेवतयोः ॥
ञीतं क्तः । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च ॥ ७ ॥ ८ ॥ कमलिदिवायूः स
र्वेसस्यूवहलमनमे खपितन्चाः श मितिम्नं जभासघः कमेर्ष्य
ष्टो ॥ इति त्रितियस्य द्वितीयस्यै पादः ॥ उणादयो बहुलम् ॥
भूतेपि दृश्यंते । भविष्यति गम्यादयः ॥ यावत्पुरानिपातयो

र्लट्।विभाषाकदाकर्ह्योः।किंवृत्तेलिप्सायां।लिप्स्यमानसि
द्धौच॥लोडर्थलक्षणेच।लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके।तुमुन्
ण्वुलौक्रियायांक्रियार्थायां।भाववचनाश्च॥अण्कर्मणिच।
लृट्शेषेच।लृटःसद्वा।अनद्यतनेलुट्॥पदरुजविशस्पृशो
घञ्॥सृस्थिरे।भावे।अकर्तरिचकारकेसंज्ञायां।परिमा
णाख्यायांसर्वेभ्यः॥१॥इङश्च॥उपसर्गेरुवः।समियुद्रुदु

३६

वः।श्रिणीभुवोनुपसर्गे। वौक्षुश्रुवः।अवोदोर्नियः।
स्त० प्रद्रुस्तुस्रुवः।निरभ्योःपूल्वोः।उन्न्योर्ग्रः।कृधान्येय
ज्ञेसमिस्तुवः।प्रेस्त्रोयज्ञेप्रथनेवावशब्दे छन्दोनाम्नि ५
चोदिग्रहः।समिमुष्टौ।परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः।
परावनुपात्ययइणः।व्युपयोःशेतेःपर्याये।हस्तादाने
वेरस्तेये॥२॥निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादे

३६

श्चकः।संघेचानौत्तराधर्ये।कर्मव्यतिहारेणच्
स्त्रियां।अभिविधौभावइनुण्।आक्रोशेऽवन्योर्ग्र
हः।प्रेलिप्सायां।परौयज्ञे।नौवृधान्ये।उदिश्रय
तियौतिपूद्रुवः।विभाषाङिरुप्लुवोः।अवेग्रह
वर्षप्रतिबंधे।प्रेवणिजां।रश्मौच।वृणोतेराछा
दने।परौभुवोऽवज्ञाने।एरच्।ॠदोरप्।ग्रहव

नो१

३८ रलो च।स्त्रियां क्तिन्।स्थागापापचो भावे।मंत्रे वृषेषपच
मनविदभूवीरा उदात्तः।ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकी
र्तयश्च।व्रजयजोर्भावे क्यप्।संज्ञायां समजनि
सू० षदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः।कृञः श च।।या।। पा०
इच्छा।अप्रत्ययात्।गुरोश्च हलः।षिद्भिदादिभ्योऽङ्।चि
न्तिपूजिकथिकुंबिचर्चश्च।आतश्चोपसर्गे।ण्यास
श्रन्थो युच्।रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलं।संज्ञायां।विभाषाख्या ३८

न्यर २ लु २

नपरिप्रश्नयोरिञ्च।पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषुण्वु
च्।आक्रोशेनञ्यनिः।कृत्यल्युटोबहुलं।नपुंसकेभा
वेक्तः।ल्युट्च।कर्मणिचयेनसंस्पर्शात्कर्तुःश
रीरसुखं।करणाधिकरणयोश्च।पुंसिसंज्ञायां
घः प्रायेण।गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमा
श्च।अवेतृस्त्रोर्घञ्।।६।।हलश्च।अध्यायन्यायो

रुद्र २

३२

ध्यावसंहाराधारावायाश्च॥उदंकोनुदके॥जाल

मानायः॥खनोघच॥ईषदुःसुषुकृछाकृछार्थेषुखल्॥

कर्तृकर्मणोश्चभूकृञोः॥आतोयुच्॥छंदसिगत्य

र्थेभ्यः॥अन्येभ्योपिदृश्यते॥वर्त्तमानसामीप्येवर्त्त

मानवद्वा॥आशंसायांभूतवच्च॥क्षिप्रवचनेलृ

ट्॥आशंसावचनेलिङ्॥नानद्यतनवत्क्रियाप्रबंध

स्तं०

पा०

सामीप्ययोः।भविष्यति मर्यादावचनेवरस्मिन्।।का

लविभागेचानहोरात्राणां।।परस्मिन्विभाषा।।लिङ्नि

मित्तेलृङ्क्रियाविपत्तौ।।x न+ भूतेच।।७।।वो

ताप्योः।गर्हायांलडपिजात्वोः।विभाषाकथ

मिलिङ्।।किंवृत्तेलिङ्लृटौ।अनवक्लृप्त्यमर्षयो

रकिंवृत्तेपि।।किंकिलास्त्यर्थेषुलृट्।।जातुयदो

र्लिङ्।यच्चयत्रयोः।गर्हायांच।चित्रीकरणेच।शेषे
लृड्यदौ।उताप्योःसमर्थयोर्लिङ्।कामप्रवेदनेकच्चि
ति।संभावनेलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे।विभाषाधातौ
संभावनवचनेयदि।हेतुहेतुमतोर्लिङ्।इच्छार्थे
षुलिङ्लोटौ।समानकर्तृकेषुतुमुन्।लिङ्
च।इच्छार्थेभ्योविभाषावर्तमाने।।८।।विधिनि
मंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषुलिङ्।लो

ट्च।प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च।लिङ्.चोर्ध्व
मौहूर्त्तिके।स्मे लोट्।अधीष्टे च।कालसमयवे
लासु तुमुन्।लिङ्यदि।अर्हे कृत्यतृचश्च।आ
वश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः।कृत्याश्च।शकि लि
ङ्च।आशिषि लिङ्लोटौ।क्तिच्क्तौ च संज्ञा

४१

सू०

यां ॥ माङि लुङ् ॥ स्मोत्तरे लङ् च ॥ १९ ॥ उणादयः ओनि
वासव्यपोपघे नौ गमिष्ठो हलश्चवो ता व्याकि घे पोड
श ॥ इति तृतीयस्य तृतीयः पादः ॥ ॥ ॐ ॥ धातुसंबंधे
प्रत्ययाः ॥ क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च
तध्वमोः ॥ समुच्चयेन्यतरस्यां ॥ यथाविध्यनुप्रयोगः पू
र्वस्मिन् ॥ समुच्चये सामान्यवचनस्य ॥ छंदसि लुङ् लङ् लिटः

४१

लिटः।। लिङर्थे लेट्।। उपसंवादाशंकयोश्च।। तुमर्थे
सेसेनसेअसेन्क्सेकसेन्कसेनध्यै:अध्यैन्कध्यै
कध्यैञ्शध्यैञ्शध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः।। प्रयैरोहि
ष्यैअव्यथिष्यै। दृशे विख्ये च। शकि णमुल्कमुलौ।
ईश्वरे तोसुन्कसुनौ। कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः।। अ
वे च क्षे च। भावलक्षणे स्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिज

४२

निभ्यस्तोसुन्।सृपितृदोःकसुन्।अलंखल्वोःप्रति
सू॰ षेधयोःप्राचांक्त्वा।उदीचांमाङोव्यतीहारे।परावर
योगेच।।१।।समानकर्तृकयोःपूर्वकाले।आभीक्ष्ण्ये
णमुल्च।नयद्यनाकांक्षे।विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु।।
कर्मण्याक्रोशेकृञःखमुञ्।स्वादुमिणमुल्।अ पा॰
न्यथैवंकथमित्थंसुसिद्धाप्रयोगश्चेत्।यथातथ

४२

योरसूयाप्रतिवचने । कर्मणि दृशि विदोः साकल्ये । यावति
विंदजीवोः । चर्मोदरयोः पूरेः । वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्या
न्यतरस्यां । चेले क्नोपेः । निमूलसमूलयोः कषः । शुष्कचू=
र्णरूक्षेषु पिषः । समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः । कर
णे हनः । स्नेहने पिषः । हस्ते वर्तिग्रहोः । स्वे पुषः । । अ
धिकरणे बंधः । संज्ञायां । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः
ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । उपमाने कर्मणि च । कषादिषु यथावि

व्यनुप्रयोगः।उपदंशस्तृतीयायां।हिंसार्थानांचसमानकर्म
कांणां।सप्तम्यांचोपपीडरुधकर्षः।समासत्तौ।प्रमाणे
च।अपादानेपरीप्सायां।द्वितीयायांच।स्वांगेध्रुवे।परि
क्लिश्यमाने।विशिपतिपदिस्कंदांव्याप्यमानासेव्यमानयोः।
अस्यतितृषोः।क्रियांतरेकालेषु।नाम्न्यादिशिग्रहोः।अव्य
येयथाभिप्रेताख्यानेकृञः क्त्वाणमुलौ।तिर्यच्यपवर्गे।।३।।
स्वांगेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः।नाधार्थप्रत्ययेच्व्यर्थे।तूष्णीमिभुवः
॥ च४ मुनेः

सू०
क्लि

पा०

अन्वच्यानुलोम्ये ॥ लाकथ्थंभूत्याग[illegible]घटरमल[illegible]क्रमस
हाहास्सर्थे ॥ लुमुन्नः ॥ पर्या[illegible]वचनेष्वल्पमर्थे ॥ कर्त्तरि
कृत्ः ॥ षष्ठ्यगयप्रवचनीयो ॥ स्थानीयज्ञन्यापन्नाव्यापन्या=
वा ॥ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः ॥ तयोरेव कृत्यक्तखल
र्थाः ॥ आदिकर्मणि क्तः कर्त्तरि च ॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशी
ङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च ॥ दाशगोघ्नौ संप्रदाने
॥ भीमादयोपादाने ॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ॥ क्तोधिकर

८२

ध्यार

४४

णेच ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः। लस्य। तिप्तस्झिसि

स्तृ: प्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्। टित आत्म

नेपदानां टेरे। थासः से॥४॥ लि[illegible]स्तझयोरेशिरेच्। पर

स्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः। विदो लटो वा।

ब्रुवः पंचानामादित आहो ब्रुवः। लोटो लङ्वत्। [illegible]। एरुः। से पा०

र्ह्यपिच्च। वाछंदसि। मेर्निः। आमेतः। सवाभ्यां वामौ

॥ आडुत्तमस्य पिच्च। एत ऐ। लेटोडाटौ। आत ऐ। वैतोन्यत्र॥

॥ ४४

इनश्च लोपः परस्मैपदे बु। स्तुरुत्तमस्या निसंङि. त. ।८न
च्चा। प।। नस्वस्थामिपा तां तंमः। लिङः सीयुटू। यास्सुट्
परस्मैपदेषुरु दात्तोङि. च्चा। किदाशिषि। स्स्यारन्या इये
त्वा। सुद्विपोः। सेर्लु स्मा। सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च।।
आतः। लुङ् शाकटायनस्यैव। द्विषश्च। तिङ्. शिः सार्वधा
तुकं। आर्धधातुकंशेषः। लिङ्। लिङाशिषि। छन्दस्युभ
यथा।।३३।।६।। धातुसंबधे समानाधिकरणेस्वांगलि

मिपां

८५ दस्त्रस्छस्थसप्तदश॥ इति तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पा

सू० दः॥ ॐ॥ ङ्याप्प्रातिपदिकात्॥ स्वौजसमौट्छष्

टाभ्याम्भिस्ङेभ्यां भ्यस्ङसिभ्यां भ्यस्ङसोसां ङ्यो

:सुप्॥ स्त्रियां॥ अजाद्यतष्टाप्॥ ऋन्नेभ्यो ङीप्॥ उगितश्च॥ पा०

वनो रच॥ पादोन्यतरस्यां॥ टाबृचि॥ न षट्स्वस्रादिभ्यः॥ मनः॥

अनो बहुव्रीहेः॥ डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां॥ अनुपसर्जनात्॥

८५

टिढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचा तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरप्
ख्युनां।यञश्च।प्राचां ष्फ तद्धितः।सर्वत्र लोहितादि कतं
तेभ्यः।कौरव्यमांडूकाभ्यां च।वयसि प्रथमे।।१।।द्विगोः।
अपरिमाणबिस्ताचि तकंबल्येभ्यो न तद्धितलुकि।कांडां
तात्क्षेत्रे।पुरुषात्प्रमाणन्यतरस्यां।बहुव्रीहेरूधसो ङीष्।पू।
संख्याव्ययादेर्ङीप्।पू।दामहायनांताच्च।अन उपधालोपिनो
न्यतरस्यां।नित्यं संज्ञाछंदसोः।केवलमामकभागधेयपापा

५६ परसमानार्यहृतसुमंगल जेषम्नाश्चारात्रे श्च जसी। अतव

स [illegible]तिवलोर्तुकू। परस्युर्नीयश्लसंयोगे। विज्ञाषसपूर्वस्यानि

सू० त्यसपृस्यादिषु। पूत्तके तोरैच। वषाकव्यानि कुसि ते कुसी

दानामुद्दातः। मनोरीवा। वसीदनुद्दात्ताचोपधात्तोनः। च्य

स्यलोकृ। पू॥२॥ षिद्गौरादिभ्यश्च। ज्ञानपद्दकुंडगोणस्थलिभा पा०

जनागकाल[illegible] नीलकुशकामुककबराद्वसमत्रावप

नाकृत्रिमाश्राणस्थौ न्यवर्णीनाच्छादनायोविकारमेथुने ५६

च्छाकेशवेशेषु।।शोणात्प्राचां।।वोतोगुणवचनात्।।बह्वादि
।।भ्यश्च।।नित्यंछंदसि।।भुवश्च।।पुंयोगादाख्यायां।।इंद्रवरुणभ
वशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्
।।क्रीतात्करणपूर्वात्।।क्तादल्पाख्यायां।।बहुव्रीहेश्चांतोदात्ता
त्।।अस्वांगपूर्वपदाद्वा।।स्वांगाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधा
त्।।नासिकोदरौष्ठजंघादंतकर्णशृंगाच्च।।नक्रोडादिबह्वृ
चः।।सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च।।नखमुखात्संज्ञायां।।दीर्घ

श्र॥४

४० स्त्र०

जिह्वी च छंदसि। दिक्पूर्वपदान्ङीप्॥ ३॥ वाहः। सख्य
शिश्वीति भाषायां। ज्यातेरस्त्रीविषयादयोपधात्॥ पाक
कर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च॥ इतो मनुष्यजाते
ः। ऊङुतः। बाह्वंतात्संज्ञायां। पङ्गो[illegible]। कुरूत्तरपदा[illegible]दौपा
कमंडल्वोश्छंदसि पा०
म्ये। संहितशफलक्षणवामादेश्च। कद्रु
॥ संज्ञायां। शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्। यङश्चाप्। आवट्याच्च।
तद्धिता[illegible]ः। अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् ष्य ४०

त्रे। गोत्रावयवात्। क्रौड्यादिभ्यश्च॥ ४॥ दैवयज्ञिशौ
चिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योन्यतरस्यां। समर्था
नां प्रथमाद्वा। प्राग्दीव्यतोण्। अश्वपत्यादिभ्यश्च। दित्य
दित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः। उत्सादिभ्योञ्। स्त्रीपुंसा
भ्यां नञ्स्नञौ भवनात्। द्विगोर्लुगनपत्ये। गोत्रेलु
गचि। यूनि लुक्। फक्फिञोरन्यतरस्यां। तस्यापत्य
म्। एको गोत्रे। गोत्राद्यून्यस्त्रियां। अत इञ्। बाह्वादि
भ्यश्च

५८

भ्यश्च।सुधातुरकङ्।गोत्रेकुंजादिभ्यश्च्फञ्।नडादिभ्य
सू० ःफक्।हरितादिभ्योञः।।५।।यञिञोश्च।शरद्वच्छुनकद
र्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु।द्रोणपर्वतजीवंतादन्यतरस्यां
।।अनृष्यानंतर्ये विदादिभ्योञ्।गर्गादिभ्योयञ्।मधु पा०
बभ्रोर्ब्राह्मणकौशिकयोः।कपिबोधादांगिरसे।वतं
डाच्च।लुक्स्त्रियां।अश्वादिभ्यः फञ्।भर्गात्त्रैगर्ते।
शिवादिभ्योण्।अवृद्धाभ्योनदीमानुषीभ्यस्तंनामिका[illegible]ः ५८
।।भ्यः।

जार

ऋष्यंधकवृष्णिकुरुभ्यश्च।मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः।कन्या
याः कनीन च।विकर्णशुंगछगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु।पीलाया वा।
ढक्च मंडूकात्।स्त्रीभ्यो ढक्।।द्वा।। द्व्यचः।इतश्चानिञः।शुभ्रा
दिभ्यश्च।विकर्णकुषीतकात्काश्यपे।भ्रुवो वुक्।कल्याण्यादी
नामिनङ्।कुलटाया वा।चटकाया ऐरक्।गोधाया ढ्रक्।आरगु
दीचां।क्षुद्राभ्यो वा।पितृष्वसुश्छण्।ढकि लोपः।मातृष्वसुश्च।च

४९ तुष्पाद्भ्यो ढञ्। गृष्ट्यादिभ्यश्च। राजश्वशुराद्यत्। क्षत्राद्घः। कु

स्त्रं० लात्खः। अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ॥ ७ ॥ महाकुला

दञ्खञौ। दुष्कुलाड्ढक्। स्वसुश्छः। भ्रातुर्व्यच्च। व्यन्सपत्ने॥

रेवत्यादिभ्यष्ठक्। गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च। वृद्धाट्ठक् सौवीरेषु

बहुलम्। फेश्छ च। फाण्टाहृतिमिमताभ्यां णफिञौ। कुर्वादिभ्यो ण्य पा०

। सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च। उदीचामिञ्। तिकादिभ्यः फिञ्

॥ कौसल्यकार्मार्याभ्यां च। द्व्यचः। उदीचां वृद्धादगोत्रात्। वाकि ४९

अणो १

नादीनां कुक्च ।। पुत्रांताद्न्यतरस्यां ।। प्राचामवृद्धात्फिन्बहु
लं ।। ८ ।। मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ।। अपत्यं पौत्रप्रभृतिगो
त्रं ।। जीवतितुवंश्ये युवा ।। भ्रातरिचज्यायसि ।। वान्यस्मिन्स
पिंडे स्थविरे तरे जीवति ।। वृद्धस्य चपूजायां ।। यूनश्चकु
त्सायां ।। जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ् ।। साल्वेयगांधारिभ्यां
३२ चा ।। द्व्यञ्मगधकलिंगसूरमसादण् ।। वृद्धेत्कोलीसे
ज्यासाञ्ञ्यङ् ।। कुरुनादिभ्योण्यः ।। साल्वावयवप्रत्यग्र
थकलकूटाश्मकादिञ् ।। तेतद्राजाः ।। कंबोजाल्लुक् ।। स्त्रि

अर २

५०

सू०

यामवंतिकुंतिकुरुभ्यश्च ॥ अतश्च ॥ नप्राच्यभर्गादियौधे
यादिभ्यः ॥ १ ॥ ङ्यापद्विगोः [illegible] हो दैवक्षत्रियभिन्नौढ्यौ
चौमहाकुलाभ्मनोर्ज्ञा तोवशदङ्ग ॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमः
पादः ॥ ॐ ॥ तेनरक्तंरागात् ॥ लाक्षारोचनाशाकलकर्दमा
ट्ठक् ॥ नक्षत्रेणयुक्तः कालः ॥ लुबविशेषे संज्ञायांश्रवणा
श्वत्थाभ्यां ॥ द्वंद्वाच्छः ॥ दृष्टंसाम ॥ कलेर्ढक् ॥ वामदेवाड्ड्य

पा०

५०

७४

ड्यौ। परिवृतो रथः। पांडुकंबलादिनिः। द्वैपवैयाघ्रादञ्॥
कौमारापूर्ववचने। तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः। स्थंडिलाच्छ
यितरि व्रते। संस्कृतं भक्षाः। शूलोखाद्यत्। दध्नष्ठक्।
उदश्वितोन्यतरस्यां। क्षीराड्ढञ्॥ १॥ सास्मिन्पौर्णमासीति
संज्ञायां। आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्। विभाषा फाल्गुनी
श्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यः। सास्य देवता। कस्येत्। ३

५१

क्राघन्। अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यांघः। छचा। महेन्द्राद्घाणौ

सू: च। सोमाट्ट्यण्। वाय्वृतुपित्रुषसोयत्। द्यावापृथिवी

शुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच॥

अग्नेर्ढक्। कालेभ्योभववत्। महाराजप्रोष्ठपदाट्ठ पा०

ञ्। पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः। तस्यसमूहः।

भिक्षादिभ्योण्। गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्र ५१

मा२

वत्समनुष्याजाद्वुञ्॥ केदाराद्यञ्च॥२॥ ठञ्कवचिन
श्च॥ ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत्॥ ग्रामजनबंधुसहा
येभ्यस्तल्॥ अनुदात्तादेरञ्॥ खंडिकादिभ्यश्च॥
चरणेभ्यो धर्मवत्॥ अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्॥ के
शाश्वाभ्यां यञ्छावन्यतरस्यां॥ पाशादिभ्यो यः
खलगोरथात्॥ इनित्रकट्यचश्च॥ विषयो देशे

५२ राजन्यादिभ्यो वुञ्। मौरिक्याद्येषुकार्यादिभ्यो वि
धल्भक्तलौ। सोस्यादिरिति छंदसः प्रगाथेषु।
संग्रामे प्रयोजनयोद्धृभ्यः। तदस्यां प्रहरणमिति।
स्सू० क्रीडायां णः। घञः सास्यां क्रियेति ञः। तदधीते पा०
तद्वेद। क्रतूक्थादिसूत्रांताट्ठक्॥३॥ क्रमादिभ्यो
वुन्। अनुब्राह्मणादिनिः। वसंतादिभ्यष्ठक्। प्रोक्ता ५२

ल्लुक्।सूत्राच्च कोपधात्।छंदो ब्राह्मणानि च
तद्विषयाणि।तदस्मिंनस्तीति देशे तन्नाम्नि॥
तेन निर्वृत्तं।तस्य निवासः।अदूरभवश्च।ओ
रञ्।मतोश्च बह्वजंगात्।बह्वचः कूपेषु।उ
दक् च विपाशः।संकलादिभ्यश्च।स्त्रीषु सौ
वीरसाल्वप्राक्षु।सुवास्त्वादिभ्योण्।रोणी।

रिग ३

५३ कोपधाच्च॥वुञ्छणूकठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्

स्र० फिञिञ्ञ्यकक्ठकोरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाश

तृणप्रेक्षाश्मस[illegible]सेकाशब लपक्षकर्णसुतंगमप्र

ह४ गदिन्वराहकुमुदादिभ्यः॥४॥जनपदेलुप्॥वर पा०

णादिभ्यश्च॥शर्करायावा॥ठकूछौचैनद्यांमतुप्॥म

ध्वादिभ्यश्च॥कुमुदनडवेतसेभ्योड्मतुप्॥नडशा ५३

कु२

दाड्वलच्॥शिखायावलच्॥उत्करादिभ्यश्छः॥
नड़ादीनांकुक्च॥शेषे॥राष्ट्रावारपाराद्घखौ॥ग्रामाद्य
खञौ॥कत्र्यादिभ्योढकञ्॥कुलकुक्षिग्रीवाभ्यश्वा
स्यलंकारेषु॥नद्यादिभ्योढक्॥दक्षिणापश्चात्पुरस
स्त्यक्॥कापिश्याःष्फक्॥रंकोरमनुष्येण्च॥द्युप्रा
गपागुदक्प्रतीचोयत्॥कंथायाष्ठक्॥वर्णौवुक्॥अ
व्ययात्त्यप्॥ऐषमोह्यःश्वसोन्यतरस्यां॥तीररूप्योत्तरप

५४
सू॰

दादंञौ।।दिक्पूर्वपदादसंज्ञायाञः।मद्रेभ्योञ्।उदी
च्यग्रामाच्चबह्वचोंतोदात्तात्।प्रस्थोत्तरपदपलद्या न३
दिकोपधादण्।कण्वादिभ्योगोत्रे।इञश्च।नद्व्यचः
प्राच्यभरतेषु।वृद्धाच्छः।भवतष्ठक्छसौ।।का पा॰
श्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ।वाहीकग्रामेभ्यश्च।विभाषो
शीनरेषु।ओर्देशेठञ्।वृद्धात्प्राचां।।द।।धन्व

५४

54

योपधाद्वुञ्।प्रस्थपुरवहांताच्च।रोपधेतोः प्राचां।ज
नपदतदवध्योश्च।अवृद्धादपिबहुवचनविष
यात्।कच्छाग्निवक्त्रगर्त्तोत्तरपदात्।धूमादिभ्यश्च।न
गरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः।अरण्यान्मनुष्ये।विभाषा
कुरुयुगंधराभ्यां।मद्रवृज्योः कन्।कोपधादण्।कच्छा
दिभ्यश्च।मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ्।अपदातौसाल्वात्।
गोयवाग्वोश्च।गर्त्तोत्तरपदाच्छः।गहादिभ्यश्च।प्रा

दे: ४

५५ प्राचांकडारेः॥राज्ञःकच॥७॥वृद्धादकेकांतखोपधात्॥

स्कं कंथापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात्॥पर्वताच्च॥विभाषामनुष्ये॥

कृ कृकणपर्णाद्भारद्वाजे॥८॥तेनसास्मिन्नुठसूत्रक्रमादिभ्योजनप

दे ध्रुभागगपाग्वन्चवृद्धौयेच॥८॥इतिचतुर्थस्यद्वितीयः॥

दे: ४ ॐ॥युष्मदस्मदोरन्यतरस्यांखञ्च॥तस्मिन्नणिचयुष्मा पा०

कास्माकौ॥तवकममकावेकवचने॥अर्द्धात्॥पराव

राधमोत्तमपूर्वाच्च॥दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च॥ग्रा॥ठञ्चा॥व्याहरति ५५

ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ।मध्यान्मः।असांप्रतिके।द्वीपाद
नुसमुद्रंयञ्।कालाट्ठञ्।श्राद्धेशरदः।विभाषारोगातपयोः। त्रे ३
निशाप्रदोषाभ्यांच।श्वसस्तुट्च।संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्यो
ऽण्।प्रावृषएण्यः।वर्षाभ्यष्ठक्।छंदसिठञ्।वसंताच्च।।१।।
हेमंताच्च।सर्वत्राण्चतल्लोपश्च।सायंचिरंप्राह्णेप्रगेव्ययेभ्य
ष्ट्युट्युलौतुट्च।विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यां।तत्रजातः।प्राव
षष्ठप्।संज्ञायांशरदोवुञ्।पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्क

५६

स्रू:

कौ

राद्रुन्मा १ थ: पंचचाश्रमावास्म्या यावा। अ्चा। सिंधपेराम्यो
कन्नू। अण मौचा। श्रविष्ठाफाल्गुन्यनुराधास्वातीति
ष्यपुनर्वसुहस्ताविशाखाषाढाबहुलो लुकु। स्वा=
नीतगोशालेखरशाला द्धावसशालाग्निजिदश्च
पुकूशलत्रिषजोबानक्षत्रेभ्योबहुलो। हरतेलक्ष्मकी
लकुशला:। प्रायमक:। उपजोनूपकलीपनीवें छक्ता

पा॰

५६

56

२॥ संभूते॥ कोशाड्ढञ्॥ कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमाने
षु॥ उप्ते च॥ आश्वयुज्या वुञ्॥ ग्रीष्मवसंतादन्यतर
स्यां॥ देयमृणे॥ कलाप्यश्वसयवबुसाद्वुन्॥ ग्रीष्मा
वरसमाद्वुञ्॥ संवत्सराग्रहायणीभ्यां ठञ्च॥ व्याहर
ति मृगः॥ तदस्य सोढं॥ तत्र भवः॥ दिगादिभ्यो यत्॥
शरीरावयवाच्च॥ दृतिकुक्षिकलशिवस्त्य[illegible]स्त्यहेर्ढञ्
॥ ग्रीवाभ्योण्च॥ गंभीराञ्ञ्यः॥ अव्ययीभावाच्च॥ अंतःपू

षष्ठस्य

५७
स्र:

र्वेपरादृष्ट्या॥३॥न्नामा पर्यन्तपूर्वात्मा जिह्वामूलांगुलेष्ठः॥
वर्गांताश्च॥अशद्वे यहलावन्यतरस्यां॥कर्णेल्लेलोटाल्के
नेर्लंकारे॥तस्यव्याख्यानद्दे तिच याख्यातव्यनाम
॥बहूकुचोतो दीर्घं॥ञा॥कोल्हु येलेम्यश्वा॥अभ्यायेबोव
र्षे:पीरोलूश्व ७ रोड॥शा॥ल्छन्न॥छंदसोयदणौ॥च्येज्य
द्यूमणर्कप्रथमा॥घरपुरश्चरणनामाख्यातादृक्॥अप्रग
यनादिष्व:॥ललआगलः॥८ गायस्थानेस्य:॥श्रुड्किंका
ना४

पा·
५७

थि

दिभ्यो ण॥ विद्यायोनिसंबंधेभ्यो वुञ्॥ ऋतछञ्॥ पि
तुर्यच्च॥ गोत्रादंकवत्॥ ४॥ हेतुमनुष्येभ्योन्यतरस्यांरू
प्यः॥ मयट्च॥ प्रभवति॥ विदूराञ्ञ्यः॥ तद्गछति
पथिदूतयोः॥ अभिनिष्क्रामतिद्वारं॥ अधिकृत्यकृ
तेग्रंथे॥ शिशुक्रंदयम॥ सभद्वंद्वेंद्रजननादिभ्यश्छः
॥ सोस्यनिवासः॥ अभिजनश्च॥ आयुधजीविभ्यश्छः पर्व

[illegible]हाराजाहूस्र ३॥

॥५८॥सू०ति॥शंडिकादिभ्यो ञ्यः॥सिंधुतक्षशिलादिभ्योणञौ॥
तूदीशलातुरवर्मतीकूचवाराउढकूछणढंञकः॥भ
क्तिः॥अचित्ताददेशकालाट्ठकू॥वासुदेवार्जुनाभ्यांवु
नू॥गोत्रक्षत्रियारव्येभ्योबहुलंवुञू॥जनपदिनांजन
पदवत्सर्वंजनपदेनसमानशब्दानांवहुवचने॥प॥तेनप्रो
क्तं॥तित्तिरिवरतंतुखंडिकोखाछण्॥काश्यपकोशि पा॥५८

58

काभ्यामृषिभ्यां णिनिः।कलापिवैशंपायनांतेवासि
भ्यश्च।पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु।शौनकादिभ्य
श्छंदसि।कठचरकाल्लुक्।कलापिनोण्।छगलि
नोढिनुक्।पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसू
त्रयोः।कर्मंदैशाश्वादिनिः।तेनैकदिक्।तसिश्च
॥उरसोयच्च।उपज्ञाते।कृतेग्रंथे॥संज्ञायां।कुला
लादिभ्योवुञ्।क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्।तस्ये

कृ

५१
सूः

दं१॥रथाद्यत्॥पत्रपूर्वादञ्॥पत्राध्वर्युपरिषदश्च॥
हलसीराट्ठक्॥द्वंद्वाद्वुन्वैरमैथुनिकयोः॥गोत्रचर
णाद्वुञ्॥संघांकलक्षणेष्वञ्यञिञामण्॥शाकला
द्वा॥छंदोगौक्थिकयाज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः॥नदंडमा
णवांतेवासिषु॥रैवतिकादि[illegible]ः॥कौपिंजलहास्तिपदादण्॥
॥आथर्वणिकस्येकलोपश्च॥तस्यविकारः॥अवयवेच
[illegible]।[illegible]:१२

प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः।बिल्वादिभ्योण्॥कोपधाच्च॥त्रि
पुजतुनोःषुक्॥ओरञ्॥अनुदात्तादेश्च॥७॥पलाशा
दिभ्योवा॥शम्याष्टलञ्॥मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छा
दनयोः॥नित्यंवृद्धशरादिभ्यः॥गोश्चपुरीषे॥पिष्टाच्च॥
संज्ञायांकन्॥व्रीहिःपुरोडाशे॥असंज्ञायांतिलयवाभ्यां
॥द्व्यचश्छन्दसि॥नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात्॥तालादिभ्योण्
॥जातरूपेभ्यःपरिमाणे॥प्राणिरजतादिभ्योञ्॥ञित

५
सू॰

श्चतत्प्रत्ययात् । क्रीतवत्परिमाणात् ॥ उष्ट्राद्वुञ् ॥
उमोर्णयोर्वा ॥ एण्या ढञ् ॥ गोपयसोर्यत् ॥ द्रोश्च
। मानेवयः । फलेलुक् ॥ प्लक्षादिभ्योऽण् ॥ जंब्वावा ॥ लुप्
चाहरीतक्यादिभ्यश्च ॥ कंसीयपर[illegible]शव्ययोर्यञ
ञौलुक्च ॥ २ ॥ युभ्नेहैमेनासेन्नूलेगामाहल्ठेनरथा
[illegible]लाक्षादिभ्योद्रोश्चाष्टौ ॥ इति चतुर्थस्य तृतीयःपाद
॥ प्राग्वहतेष्ठक् ॥ तेनदीव्यखनतिजितं ॥ संस्कृतं ॥
जयति १

पा॰
४

कुलत्थकोपधादण्।तरति।गोपुच्छाट्ठञ्।नौद्व्यचष्ठन्।
चरति॥आकर्षात्ष्ठल्।पर्पादिभ्यष्ठन्।श्वगणाट्ठञ्च
वेतनादिभ्यो जीवति।वस्नक्रयविक्रयाट्ठन्।आयुधाच्छ च॥
हरत्युत्संगादिभ्यः।भस्त्रादिभ्यष्ठन्।विभाषा विवधवीवधात्
।अण्कुटिलिकायाः।निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः।क्रेर्मम्नित्यं
॥१॥अपमित्ययाचिताभ्यां कक्कनौ।संसृष्टे।चूर्णादिनिः।लव
णाल्लुक्।मुद्गादण्।व्यंजनैरुपसिक्ते।ओजःसहोंभसा वर्त्तते॥

६१ तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलं।। परिमुखं च।। प्रयच्छति गर्ह्यं।।
कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ।। उंछति।। रक्षति।। शब्ददर्दु
सूं रं करोति।। पक्षिमत्स्यमृगान्हंति।। परिपंथं च तिष्ठति।। माथोत्त
रपदपदव्यनुपदं धावति।। आक्रंदाट्ठञ्च।। पदोत्तरपदं गृह्णाति
।। प्रतिकंठार्थललामं च।। २।। धर्मं चरति।। प्रतिपथमेति ठं
श्च।। समवायान्समवैति।। परिषदो ण्यः।। सेनाया वा।। संज्ञायां पा॰
ललाटकुक्कुट्यौ पश्यति।। तस्य धर्म्यं।। अण्महिष्यादिभ्यः।। ऋतो ६१

61

ञ्। अवक्रयः। तदस्य पण्यं। लवणाट्ठञ्। किशरादिभ्यः ष्ठन्। श
लालुनोन्यतरस्यां। शिल्पं। मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्यां। प्रहरणं
। परश्वधाट्ठञ्च। शक्तियष्ट्योरीकक्। अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः।।
शीलं। छत्रादिभ्यो णः। कर्माध्ययने वृत्तं। बह्वच्पूर्वप
दाट्ठच्। हितं भक्षाः। तदस्मै दीयते नियुक्तं। श्राणामांसोद
नाट्टिठन्। भ[illegible]ादणन्यतरस्यां। तत्र नियुक्तः। अगारान्ता
क्ता

६२ तादृन्ना अध्यायिन्यदेशकालात्।।कठिनांप्रस्थान्ते संस्थाने

सू: षुव्यवहरति।।निकटे वसति।।आवसथाष्ठल्।।प्राग्घि

ताद्यत्।।तद्वहति रथयुगप्रासंगं।।धुरोयड्ढकौ।।खः सर्व

धुरान्।।एकधुरान्लुक्च।।शकटादण्।।४।। हलसीराट्ठ

क्।।संज्ञायांजन्याः।।विध्य[illegible]सधनुषा।।धनगणंलब्धा। पा:

अन्नाण्णः।।वशंगतः।।पदमस्मिंदृश्यं।।मूलमस्यावर्हि। ६२

।।

62

मिल सं३

संत्तायांचेनुष्या। गृहपतिनासंयुचैर्न्यैः। नौव
योधर्मोविषमूत्रमूत्रेसीतानुलोम्यस्तार्यतुन्य
प्राप्यवध्यानाप्यसमसेमि[illegible]तेषुधर्मेपथ्य
र्थेन्यायायास्तपैतो। छरसोनिर्मितोनुरसोप्चा।हृ
दयस्यप्रियः। बंधनेचपौ। मनज्ञनेहलोकर
णजन्यकर्षे। गतत्रेसाधुः॥ प्रतिनिनादिस्य·

६३ खञ्॥ भक्ताण्णः॥ ५॥ परिषदोण्यः॥ कथादि
सू॰ भ्यःष्ठक्॥ गुडादिभ्यष्ठञ्॥ पथ्यतिथिवस
तिस्वपतेर्ढञ्॥ सभायायः॥ ढश्छंदसि॥ सम
नतीर्थेवासी॥ समानोदरेशयितओचोदा
त्तः॥ सोदराद्यः॥ भवेछंदसि॥ पाथोनदीभ्यांड्यण् पा॰
[illegible]ण॥ वेशंतहिमवद्भ्यामण्॥ स्रोतसोविभा= ६३

63

बा। त्र्यग्न्यौ। सगर्न्नेसयूपसनुनाघ्यनाल्गुमाघन्
॥ अमाघता। यक्षौ वासमुद्राज्ञो दुः॥ वहिहिषि
र्स्नोदूत्तस्यमागकर्मणी॥ ६॥ २ क्षौयात्तेना
ह्ननीरेवतीजगतीहविष्यान्मः प्रशस्ये। अ
सुरस्यस्वंमायायामणालद्वानासामु १ धानोम
त्रैशीत्कासुत्तुक्ष्मरोः। अश्विमानणाः वयस्या

स्त्रूस्त्रूघ्रोमितुपामच्छ्थैमासतन्चौः।मधोर्अचा।ओज
सोहनियत्वैवावेङ्गोयश्रा।आरेन्मैगाघत्ला।रवचापूर्वैः च्छे
लमिनत्रौचा।अद्भिः संस्कृता सहस्रेणसमितौघः चा।
॥मतौचासोममहैलियः।मयेचामधौःवसोःसमहेश
१७॥नक्षत्राद्धाःसर्वदेवाःसा नित्ला।शिवशमरिघस्यके पा०
रे।न्नावेचा।१८॥ग्राम्यहलेपैरे मिसयधर्मशिल्लेहल्लेपरिषद्दो
रक्षोमक्षत्राञ्छ्रव्या।ऽ॥इतिचत्रयीस्पचतुर्थः पाटः॥४ ६६

ॐ ।। प्राक्रीताछः । उगवादिभ्यो यत् । कंबलाच्च संज्ञा
यां । विभाषा हविरपूपादिभ्यः । तस्मै हितं । शरीरा
वयवाद्यत् । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मण[illegible]श्च । अ
जाविभ्यां थ्यन् । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः
।। सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ । माणवचरकाभ्यां खञ् । तदर्थं
वि कृतेः प्रकृतौ । छदिरुपधिबलेर्ढञ् । ऋषभोपा
नहो र्ञ्यः । चर्मणोञ् । तदस्य तदस्मिन्स्यादिति ।

६५ वरिखायाढञ्। प्राग्वतेष्ठञ्। आर्हादगोपुच्छसं
सू: २ ख्यापरिमाणाट्ठक्। असमासे निष्कादिभ्यः।
॥१॥ शताच्च ठन्यतावशते। संख्याया अतिशदं
ताया: कन्। वतोरिड्वा। विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायां
। कंसाट्टिठन्। शूर्पादञन्यतरस्यां। शतमानविंश पा:
तिकसहस्रवसनादण्। अध्यर्द्धपूर्वद्विगो ६५

र्लुगसंज्ञायां। विभाषाकार्षापणसहस्राभ्यां। द्वि
त्रिपूर्वान्निष्कात्। बिस्ताच्च। विंशतिकात्खः॥ खा
र्या ईकन्। पणपादमाषशताद्यत्। शाणाद्वा। द्वि
त्रिपूर्वादण्‌च। तेन क्रीतं। तस्य निमित्तं संयोगोत्पा
तौ। गोद्व्यचोसंख्यापरिमाणाश्वादेर्यत्॥ २॥

पुत्राच्छ च।

९९
स्तु·

सर्वज्ञमिरपिवीम्यां मणऔ। तस्यैश्वरः। तत्रवि
दितदतिचान्तोक सर्वे लोकान्म्यां ३ त्रा। तस्यबाप।।
पात्राल्लून्नान्तदस्मिन्त्र ध्यायन्नाम सुल्को ५ ध्या
दीयते। पूरयणाद्व्वा द्विन्नू। भागाद्यच्छ। तद्वरातिव
हृत्यावहतिन्नाराद्वृशा स्थिल्यः। वस्त्रद्रव्याभ्यां टन्कं पा·
नौ। सत्त्ववस्य वहूरौति पचलि। आठ काचितपात्रा ६ वा

९९

न्यतरस्यां। द्विगोष्ठंश्च। कुलिजाल्लुक्खौ च। सोऽस्यांशवस्न
भृतयः। तदस्य परिमाणं। संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्यय
नेषु। पंक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाशत्षष्टिसप्तत्य
शीतिनवतिशतं। पंचद्दशतौ वर्गे वा॥ ३॥ सप्तनोञ्छंद
सि। त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां डण्॥ तदर्हति॥
छेदादिभ्यो नित्यं॥ शीर्षच्छेदाद्यच्च। दंडादिभ्यो यत्। छंदसि
च। पात्राद्घंश्च। कडंगरदक्षिणाच्छ च। स्थालीबिला

६७ त्वा।यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञौ॥पारायणतुरायणचान्द्रायणंवर्तय
सू: ति॥संशयमापन्नः॥योजनंगच्छति॥पथःष्कन्॥पंथोणनित्यं॥उत्त
रपथेनाहृतंच॥कालात्॥तेननिर्वृत्तं॥तमधीष्टोभूतोभावी॥ध॥ भृतो २
५४
मासाद्वयसियत्खञौ॥द्विगोर्यप्॥षण्मासाण्ण्यच्च॥अवयसिठंश्च
॥समायाःखः॥द्विगोर्वा॥रात्र्यहःसंवत्सराच्च॥वर्षाल्लुक्च॥ पा:
चित्तवतिनित्यं॥षष्टिकाःषष्टिरात्रेणपच्यंते॥वत्सरांताछ
६७

च्छंदसि॥ संपरिपूर्वात्खच॥ तेन परिजय्यलभ्यकार्यसु
करं॥ तदस्य ब्रह्मचर्यं॥ तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः॥ तत्र
चदीयते कार्यं भववत्॥ व्युष्टादिभ्योण्॥ तेन यथाकथाच
हस्ताभ्यां णयतौ॥ संपादिनि॥ कर्मवेषाद्यत्॥ ४॥ तस्मै
प्रभवति संतापादिभ्यः॥ योगाद्यच्च॥ कर्मण उकञ्॥
समयस्तदस्यप्राप्तं॥ ऋतोरण्॥ छंदसि घस्॥ का
लाद्यत्॥ प्रकृष्टे ठञ्॥ प्रयोजनं॥ विशेषाखोढा

५६८

सू.

दण्मंथदंड्योः॥ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः। समापनात्
सपूर्वपदाच्छः। ऐकागारिकट्चौरे॥ आकालिकडाद्यंतव
चने। तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिः॥ तत्र तस्येव। तदर्हं। उपस
र्गाच्छंदसि धात्वर्थे। तस्य भावस्त्वतलौ। आ च त्वात्॥ द्वि॥ पा
नञ्पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसंगतलवणवटयुधकतरसलसे
भ्यः। पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा। वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च॥ गु॥

त२

६८

वचनब्राह्मणादिभ्यः॥ कर्मणि च।स्तेनाद्यन्नलोपश्च॥
सख्युर्यः।कपिज्ञात्योर्ढक्।पत्यंतपुरोहितादिभ्योय
क्॥प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्।हायनांत
युवादिभ्योऽण्।इगंताच्चलघुपूर्वात्।योपधाद्गुरूपोत्त
माद्वुञ्।द्वंद्वमनोज्ञादिभ्यश्च॥गोत्रचरणाच्छ्लाघात्या
कारतदवेतेषु।होत्राभ्यश्छः।ब्रह्मणस्त्वः॥७॥प्राक्क्री

६१ २पूवी

सू०

ताव लाञ्छसर्वेन्स्मि सप्त नोऽभू मासाच्चस्मै ननभ्रैषा

ठ शा॥ इति पंचमस्य प्रथमः॥ ॐ॥ धान्यानां भवाने क्षे

त्रे खञ्॥ व्रीहिशाल्योर्ढक्॥ यवयवकषष्टिकाद्यत्॥ वि

भाषातिलमाषोमाभंगाणुभ्यः। सर्वेचर्मीणः कृतः खख

पा०

६१

श्रौ।यथामुखसंमुखस्यदर्शीनःखः।। तत्सर्वोदेःपथ्यंग
कर्मपरत्रपात्रंव्याप्नोति।। आप्रमदंस्प्राप्नोति। अनुपद
सर्वान्नायानयंबद्धान्नक्षयतिनेयेषु।। परोवरपरंपरप्र
त्रपौत्रमनुभवति।। अध्यारपारासेतानुक्रामंगामी।। समा
समंविजायते।। मर्योऽश्रीमवरुध्धे।। आगर्वी[illegible]

न:१

७० यं४

सू.

अनुग्वलङ्गामी॥ अध्वनोयत्खौ॥ अभ्यमित्राच्छच॥
गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे॥ अश्वस्यैकाहगमः॥ शालीनकौ
पीने अधृष्टाकार्ययोः॥ व्रातेनजीवति॥ साप्तपदीनं
सख्यम्॥ हैयङ्गवीनंसंज्ञायां॥ तस्यपाकमूलेपील्वादिक
र्णादिभ्यः कुणब्जाहचौ॥ पक्षात्तिः॥ तेनवित्तश्चुञ्चुप्चण
पौ॥ विनञ्भ्यानानाञौनसह॥ वेःशालच्छंकटचौ॥

पा.
७०

70

[illegible] कटच् ॥ अवात्कुटारच्चा नते नासि
कायास्संज्ञायांटीटञ्नाटज्भ्रटचः । नेर्बिडज्बिरीसचौ ।
इनच्पिटच्चिकचि च । उपाधिभ्यांत्यकंनासंनारूढयोः । क
र्मणिघटोठच् । तदस्य संज्ञातं तारकादिभ्यइतच् । प्रमा
णेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः । पुरुषहस्तिभ्यामण्च । यत्त
देतेभ्यः परिमाणेवतुप् । किमिदंभ्यांवोघः ॥ १ ॥ किमः

सू० संख्यापरिमाणेऽतिच ॥ संख्याया अवयवे तयप् ॥ द्वित्रिभ्यां
तयस्यायज्वा ॥ उभादुदात्तो नित्यं ॥ तदस्मिन्नधिकमिति दशां
ताड्डः ॥ शदंतविंशतेश्च ॥ संख्याया गुणस्य निमाने मयट् ॥ तस्य
पूरणे डट् ॥ नान्तादसंख्यादेर्मट् ॥ षट्[illegible] द सि । ष[illegible]द्वे तिक
तिपयचतुरां थुक् ॥ बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् ॥ वतो
रिथुक् ॥ द्वेस्तीयः ॥ त्रेः संप्रसारणं च ॥ विंशत्यादिभ्यस्तमड् पा०

न्यतरस्यां ॥ नित्यं शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च ॥ षष्ट्यादेः
श्चासंख्यादेः ॥ मतौ छः सूक्तसाम्नोः ॥ अध्यायानुवाकयोर्लु
क् ॥ ३ ॥ विमुक्तादिभ्योऽण् ॥ गोषदादिभ्यो वुन् ॥ तत्र कुशलः
पथः ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥ धनहिरण्यात्कामे ॥ स्वांगेभ्यः
प्रसिते ॥ उदराट्ठगाद्यूने ॥ सस्येन परिजातः ॥ अंशं हारी ॥ तंत्रा
दचिरापहृते ॥ ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायां ॥ शीतोष्णाभ्यां का

७२

सू०

रिति। अधिकं। अनुकामिकाभीकः कमिता। पार्श्वेनान्वि
च्छति। अयःशूलदंडाजिनाभ्यां ठक्ठञौ। तावतिथं ग्रहण
मिति लुग्वा। स एषां ग्रामणीः। शृंखलमस्य बंधनं करभे। उत्क उ
न्मनाः॥४॥ कालप्रयोजनाद्रोगे। तदस्मिन्नन्नं प्राये संज्ञायां॥
कुल्माषादञ्। श्रोत्रियंश्छंदोऽधीते॥ श्राद्धमनेन भुक्त
मिनिठनौ। पूर्वादिनिः। सपूर्वाच्च। इष्टादिभ्यश्च। छंदसि परि पा०
पंथिपरि[illegible]णौ पर्यवस्थातरि॥ अनुपद्यन्वेष्टा। साक्षाद्द्रष्टरि ७२

परि

संज्ञायां। क्षेत्रियच्परक्षेत्रे चिकित्स्यः। इंद्रियमिंद्रलिंगमि
ंद्रदृष्टमिंद्रसृष्टमिंद्रजुष्टमिंद्रदत्तमितिवा। तदस्यास्त्य
स्मिन्निति मतुप्। रसादिभ्यश्च। प्राणिस्थादातो लज
न्यतरस्यां। सिध्मादिभ्यश्च। वत्सांसाभ्यां कामबले॥
फेनादिलच्च। लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेल
लचः॥ या। प्रज्ञाश्रद्धार्चावृत्तिभ्यो णः। तपःसहस्रावि
भ्यां

स्तं°

कांर

नीनी। अण्च। सिकताशर्कराभ्यांच। देशे लुबिलचौ च। द
न्तउन्नतउरच्। ऊषशुषिमुष्कमधोरः। द्यु[illegible]द्रुभ्यांमः। केशा
द्वोऽन्यतरस्यां। गाण्ड्यजगात्संज्ञायां।। [illegible]ण्डाण्डादीरन्नीरचौ। र
जः कृष्यासुतिपरिषदो वलच्। दन्तशिखात्संज्ञायां। ज्योत्स्ना
तमिस्राशृंगिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीम
साः।। अतइनिठनौ। व्रीह्यादिभ्यश्च। तुन्दादिभ्यइल

च्च । एकगोपूर्वाठ्ठञ् नित्यं । शतसहस्रांताच्च निष्कात् । रूपा
दाहतप्रशंसयोर्यप् ॥८॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः । ब
हुलं छंदसि । ऊर्णाया युस् । वाचो ग्मिनिः । आलजाटचौ
बहुभाषिणी । स्वामिन्नैश्वर्ये ॥ अर्शआदिभ्योच् । द्वंद्वोपता
पगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः । वातातीसाराभ्यां कुक् च । वयसि पूरणात् ।
सुखादिभ्यश्च । धर्मशीलवर्णान्ताच्च । हस्ताज्जातौ । वर्णा

७४
सू०

ब्रह्मचारिणि ॥ पुष्करादिभ्यो देशे ॥ बलादिभ्यो मतुब=
न्यतरस्यां ॥ संज्ञायां मन्माभ्यां ॥ कंशांभ्यां बभयुस्तितुतय
सः ॥ तुंदिबलिवटेर्भः ॥ अहंशुभमोर्युस् ॥ ७ ॥ धान्यो नांभ्रा तेन
किमो विमुक्तो काल प्रद्युस्मा या मेधा विंशतिः ॥ इति पंच
मस्य द्वितीयः ॥ प्राग्दिशो विभक्तिः ॥ किंसर्वनामबहुभ्यो
द्व्यादिभ्यः ॥ इदम इश् ॥ एतेतौ रथोः ॥ एतदोश् ॥ सर्वस्य सो=

पा०
॥ ७४ ॥

न्यतरस्यांदि।पंचम्यास्तसिल्।तसेश्च।पर्यभिभ्यांच।
सप्तम्यास्त्रल्।इदमोहः।किमोत्।वाहचछंदसि।इतरा
भ्योपिदृश्यंते।सर्वैकान्यकिंयत्तदःकालेदा।इदमो
र्हिल्।अधुना।दानींच।तदोदाच।तयोर्दार्हिलौचछं
दसि॥१॥ऽनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम्।सद्यःपरुत्परा
र्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्यु

नेर

रे छं च

७५ रपरेद्युरधेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः।प्रकारवनैथाल्॥

सि० इदमस्थमुः।किमश्च।थाहेतौचछंदसि।दिक्शब्देभ्यःस
प्तमीपंचमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः।दक्षि
णोत्तराभ्यामतसुच्।विभाषापरावराभ्यां।अंचेर्लुक्॥
उपर्युपरिष्टात्।पश्चात्।पश्चपश्चाचछंदसि।उत्तरा
धरदक्षिणादातिः।एनबन्यतरस्यामदूरेपंचम्याः
॥

पा० ७५

दक्षिणादाच्।आहिचदूरे।उत्तराच्च।पूर्वाधराव
राणामसिपुरधवश्चैषां।अस्ताति च॥२॥विभाषा
वरस्य।संख्याया विधार्थेधा।अधिकरणविचाले
चा।एकाद्धोध्यन्यतरस्यां।द्वित्र्योश्चधमुञ्।एधाच्च।
याप्येपाशप्।पूरणाद्भागेतीयादन्।प्रागेकादशभ्योऽछंद
सि।षष्ठाष्टमाभ्यांञच।मानपश्वंगयोःकन्लुकौ च।एका

नर॥

७६ दात्किंनिश्वासहस्वयो।।नूनवैपूर्वेचरट्।।बहुव्यासरूप्यचा।।अति

सा॰ शायनेतमबिष्ठनौ।।तिङश्चा।।द्विवचनविभज्योपपदेतरबी

यसुनौ।।अजादीगुणवचनादेवा।।तुश्छंदसि।।प्रशस्य

स्यश्रः।।ज्य।।ज्यच।।वृद्धस्यच।।अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ।।यु

वाल्पयोःकनन्यतरस्यां।।विन्मतोर्लुक्।।प्रशंसायांरूपप्।। पा॰

ईषदसमाप्तौकल्पप्देश्यप्देशीयरः।।विभाषासुपोब ७६

76

ऽच्चैरस्तात्तु।प्रकारवचनेजातीयर्।प्रागिवात्कः।अ
व्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः।कस्यचदः।अज्ञाते।कुत्सि
ते।संज्ञायांकन्।अनुकंपायां।नीतौचतद्युक्तात्।ब
ह्वचोमनुष्यनाम्नष्ठज्वा।घनिलचौच।प्राचामुपादेर
डज्वुचौच॥४॥जातिनाम्नःकन्।अजिनान्तस्योत्त
रपदलोपश्च।ठाजादावूर्ध्वंद्वितीयादचः।शेवलसुप

७७

सू॰

रिविशालवरुणार्यमादीनां तृतीयात्। अल्पे। ह्रस्वे। सं=
ज्ञायां कन्। कुटीशमीशुण्डाभ्यो रः। कुत्वा डुपच्। कासू=
गोणीभ्यां ष्टरच्। वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च तनुत्वे। किं
यत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच्। वा बहूनां जाति
परिप्रश्ने डतमच्। एकाच्च प्राचां। अवक्षेपणे क
न्। इवे प्रतिकृतौ। संज्ञायां च। लुम्मनुष्ये। जीविकार्थे चा

पा॰
७७

पण्ये।देवपथादिभ्यश्च।।वस्तेर्ढञ्।।शिलाया ढ
:।शाखादिभ्यो यः।द्रव्यं च भव्ये।।कुशाग्राच्छः।।सम
साच्च तद्विषयात्।।शर्करादिभ्योऽण्।।अंगुल्यादिभ्य
ष्ठक्।।एकशालायाष्ठजन्यतरस्यां।।कर्कलोहितादी
कक्।।प्रत्नपूर्वविश्वेमात्थाल् छंदसि।।पूगाञ्ञ्योऽग्रामणी

७८
सू॰

पूर्वात्। व्रातच्फञोरस्त्रियां।। आयुधजीविसंघाञ्ञ्यड्वा
हीके ब्राह्मणराजन्यात्। वृकाट्टेण्यण्। दामन्यादि
त्रिगर्तषष्ठाच्छः। पार्श्वादियौधेयादिभ्यामणञौ। अ
भिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमद
णो यञ्। ञ्यादयस्तद्राजाः ।। ६ ।। प्राग्दिशा
न्यथ तेने विभाषा ज्य च जातिनामोव

मि

पा॰
७८

म्नोवस्तरे कोनविंशतिः ॥ इति पंचमस्य तृतीयः पादः

॥ ॐ ॥ पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां वुन् लोपश्च ॥ दंड
व्यवसर्गयोश्च ॥ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने कन् ॥ अन
त्यंतगतौ क्तात् ॥ न सामिवचने ॥ बृहत्या आच्छादने ॥
अषडक्षाशितंग्वलंकर्मालंपुरुषाध्युत्तरपदात्ख
ः ॥ विभाषांचेरदिक्स्त्रियां ॥ जात्यंताछ बंधुनि ॥ स्था=

७८
स॰

नान्ताद्विभाषासस्थानेनेतिचेत्।किमेत्तिङ्व्ययघा
दाम्वद्रव्यप्रकर्षे।अमुचछंदसि।अनुगादिनठक्
णचस्त्रियामञ्।अणिनुणः।विसारिणोमत्स्ये।संख्या
याःक्रियाभ्यावृत्तिगणनेकृत्वसुच्।द्वित्रिचतुर्भ्यःसु
च्।एकस्यसकृच्च।विभाषाबहोर्धाविप्रकृष्टकाले पा॰
॥१॥तत्प्रकृतवचनेमयट्।समूहवच्चबहुषु।अनंतावस ७८

थेतिहभेषजाञ्ञ्यः। देवतांतात्तादर्थ्येयत्। पादार्घाभ्यां
च। अतिथेर्ञ्यः। देशात्तल्। अवेः कः। यावादिभ्यः कन्।
लोहितान्मणौ। वर्णेचानित्ये। रक्ते। काला‌च्च। विनयादि
भ्यः ठक्। वाचोव्याहृतार्थायां। तद्युक्तात्कर्मणोऽण्।
॥ ओषधेरजातौ। प्रज्ञादिभ्यश्च। मृदस्तिकन्। स
स्नौ प्रशंसायां॥२॥ वृकज्येष्ठाभ्यां तिल्तातिलौ च छं
दसि। बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्यां। सख्येकव

८

स॰

चनाच्च वीप्सायां। प्रतियोगे पंचम्यास्तसिः। अपादाने चाही
यरुहोः। अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्त्तरि तृतीयायाः। हीय
मानपापयोगाच्च। षष्ठ्या व्याश्रये। रोगाच्चापनयने। अभूत
ततद्भावे कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्त्तरि च्विः। अरुर्मनश्चक्षु
श्चेतोरहोरजसां लोपश्च। विभाषा साति कार्त्स्न्ये। अभि
विधौ संपदा च। तदधीनवचने। देये त्रा च। देवमनुष्यपुरुष
पुरुमर्त्येभ्यो द्वितीयासप्तम्योर्बहुलं। अव्यक्तानुकरणा
द्व्यजवरार्द्धादनितौ डाच्। कृञो द्वितीयतृतीयशंबबीजात्कृ

पा॰

८

80

बो। संख्यायाश्च गुणांतायाः। समयाच्च यापनायां।। ३।। स
पत्रनिष्पत्रादतिव्यथने। निष्कुलान्निष्कोषणे। सुखप्रि
यादानुलोम्ये। दुःखात्प्रातिलोम्ये।। शूलात्पाके। सत्या
दशपथे। मद्रात्परिवापणे। समासान्ताः। न पूजनात्।। कि
मः क्षेपे। नञस्तत्पुरुषात्। पथो विभाषा। बहुव्रीहौ सं
ख्येये डजबहुगणात्। ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे। अच्प्र
त्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः। अक्ष्णोऽदर्शनात्। अचतुर

८१
सू०

विचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मन
साक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दि
वसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्ष
महोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः॥ब्रह्महस्तिभ्यांवर्चसः॥
अवसमंधेभ्यस्तमसः॥श्वसोवसीयःश्रेयसः॥५॥अन्ववत
प्ताद्रहसः।प्रतेरुरसःसप्तमीस्थात्।अनुगवमायामे।
द्विस्तावात्रिस्तावावेदिः।उपसर्गादध्वनः।तत्पुरुषस्यांगुलेः।

पु
पा०
८१

संख्याव्ययादेः।अह्नःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्चरात्रेः।अह्नोह्न
एतेभ्यः।नसंख्यादेःसमाहारे।उत्तमैकाभ्यांच।राजाहःसखि
भ्यष्टच्।गोरतद्धितलुकि।अग्राख्यायामुरसः।अनोश्मा
यःसरसांजातिसंज्ञयोः।ग्रामकौटाभ्यांचतक्ष्णः।अतेःशु
नः।उपमानादप्राणिषु।उत्तरमृगपूर्वाच्चसक्थ्नः।नावोद्विगो
ः।अर्द्धाच्च।।पात्रखार्याःप्राचां।।द्वित्रिभ्यामंजलेः।अनसन्तो
न्नपुंसकाच्छंदसि।ब्रह्मणोजानपदाख्यायां।कुमहद्भ्यामन्य

श्री

८२ तरस्यां।द्वंद्वाच्चुदषहांतात्समाहारे।अव्ययीभावेशरत्प्रभृतिभ्य
:।अनश्च।नपुंसकादन्यतरस्यां।नदीपौर्णमास्याग्रहायणी
सू॰ भ्यः।झयः।गिरेश्चसेनकस्य।बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोः स्वांगात्षच्
।अंगुलेर्दारुणि।द्वित्रिभ्यांषमूर्ध्नः।अप्पूरणीप्रमाण्योः।अं
तर्बहिर्भ्यांचलोम्नः।अञ्नासिकायाःसंज्ञायांनसंचास्थू
लात्।उपसर्गाच्च।सुप्रातसुश्वसुदिवशारि पा॰
कुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः।। ८२

॥ धा। नञ्दुस्सुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्यां नित्यमसि
च्प्रमेधयोः। बहुप्रजाश्छंदसि। धर्मादनिच्केवलात्।
जंभासुहरिततृणसोमेभ्यः। दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे। इच्क
र्मव्यतिहारे। द्विदंड्यादिभ्यश्च। प्रसंभ्यांजानुनोर्ज्ञुः। ऊर्ध्वा
द्विभाषा। ऊधसोनङ्। धनुषश्च। वासंज्ञायां। जायाया नि
ङ्। गंधस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः॥ अल्पाख्यायां। उप
मानाच्च। पादस्य लोपोहस्त्यादिभ्यः। कुंभपदीषु च। संख्यासुपू

र्वस्या॥भावयसिदन्तस्यदत्॥छंदसिच॥स्त्रियांसंज्ञायां॥वि
भाषाश्यावारोकाभ्यां॥अग्रांतशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्य
श्च॥ककुदस्यावस्थायांलोपः॥त्रिककुत्पर्वते॥उद्विभ्यांकाकु
दस्य॥पूर्णाद्विभाषा॥सुहृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः॥उरःप्र
भृतिभ्यःकप्॥इनःस्त्रियां॥नद्यृतश्च॥शेषाद्विभाषा॥
नसंज्ञायां॥ईयसश्च॥वन्दितेभ्रातुः॥ऋतश्छंदसि॥ना
डीतंत्र्योःस्वांगे॥निष्प्रवाणिश्च॥८॥पादः॥आतस्यतस्य

तत्रकसपत्रान्तवरवायीनन्तुस्कुन्नोवयासिविंशतिः॥
॥इतिचतुर्थपादः॥इति॥पंचमोध्यायः॥ ॐ॥एकाचो
द्वेप्रथमस्य॥अजादेर्द्वितीयस्य॥नन्द्राःसंयोगादयः॥पूर्वोभ्या
सः॥उभेअभ्यस्तं॥जक्षित्यादयःषट्॥तुजादीनांदीर्घोभ्यास
स्य॥लिटिधातोरनभ्यासस्य॥सन्यङोः॥श्लौ॥चङि॥दाश्वा
न्साह्वान्मीढ्वांश्च॥ष्यङःसंप्रसारणंपुत्रपत्योस्तत्पुरुषे॥बं
धुनिबहुव्रीहौ॥वचिस्वपियजादीनांकिति॥ग्रहिज्यावयि

८४
सि०

व्यधिवश्चिविचतिवृश्चतिपृछतिभ्रज्जतीनां ङिति च। लि
ट्यभ्यासस्योभयेषां। स्वापेश्चङि। स्वपिस्यमिव्येञां यङि।
न वशः। चायः की। स्फायः स्फी निष्ठायां। स्त्यः प्रपूर्वस्य। द्र
वमू ×॥१॥× र्तिस्पर्शयोश्यः॥ प्रतेश्च। विभाषाभ्यवपूर्वस्य
स्य। श्रृतं पाके। प्यायः पी। लिड्यङोश्च। विभाषा श्वेः। णौ
च संश्चङोः। ह्वः संप्रसारणं। अभ्यस्तस्य च। बहुलं छंदसि।
चायः की। अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्रा
ताश्रितमाशीराशीर्त्ताः। न संप्रसारणे संप्रसारणं। लिटि

पा०
८४

वयोयः।वस्थासामान्यनरस्यांकितिविभ्रमः।।१।।त्यपिचतुर्य्य=
स्थाप्यस्था।विलासापरेः।आरेचतपदेश्रो।ग्रितितानयोलि
टीसत्कुरतिस्फुजत्योर्थेत्रिो।कीदृ.जीना।म्मो।सिध्यतेर
पारलौकिके।मीनालिभिनोतिशीड़.त्यपिचा।विलासा
कीयतेः।।खिदे स्छद्र।सि।अपकुरैणमुलिं।–चिस्युरो
लीप्रजनेबीयतेः।।बिलेतेहैतुमेयो।निसंसमपतेः।हैजि
दृशोर्सत्यमकिंति।अनुदाचेस्यचतुर्थ पछ चस्यान्यवरस्यां
॥

स१

स्या ४

८ शीर्षंश्छन्दसि ॥ ३ ॥ येच तद्धिते ॥ अचि शीर्षः ॥ पद्दन्नोमासहृ
स्र· न्निशसन्यूषन्दोषन्यकञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु ॥ धा
त्वादेः षस्सः ॥ णोनः ॥ लोपोव्योर्वलि ॥ वेरपृक्तस्य ॥ हल्ङ्या
८५ ब्भ्योदीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् ॥ एङ्ह्रस्वात्संबुद्धेः ॥ शेश्छन्दसि
बहुलं ॥ ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ॥ संहितायां ॥ छेच ॥ आ ८५
ङ्माङोश्च ॥ दीर्घात् ॥ पदान्ताद्वा ॥ इकोयणचि ॥ ४ एचोयवायावः ॥ वा पा०
न्तोयिप्रसये ॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव ॥ ७ ॥ क्षय्यजय्यौ शक्या

ष्यौ २

र्थे॥

क्रय्यस्तदर्थे॥ भय्यप्रवय्ये च छंदसि। एकः पूर्वपरयोः॥ अं
तादिवच्च॥ षत्वतुकोरसिद्धः। आद्गुणः। वृद्धिरेचि।
एत्येधत्यूठ्सु। आटश्च। उपसर्गादृति धातौ। वा सु
प्यापिशलेः। औतोम्शसोः। एङि पररूपं। ओमाङो
ङोश्च। उस्यपदान्तात्। अतो गुणे। अव्यक्तानुकर
णस्यात इतौ। नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा। नित्यमाम्रे
डिते डाचि॥ ध्या॥ अकः सवर्णे दीर्घः। प्रथमयोः पूर्व

तो ३

ओं०

८९ सवर्णः ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि । नादिचि । दीर्घोऽन्ते

सू० सिचा । वाछंदसि । अभिपूर्वः । संप्रसारणाच्च । एङः

परदांतो इति । ङ० सिङ० सोश्र्या । अतउतारण्यस्यात्प

रस्य । अतोरोरप्लुतादप्लुते । हशि च । प्रकृत्यांतः

पादमध्यपरे । अव्याद्वद्यादवक्रमुरव्रतायम

वंद्ववस्युषु च । यतुष्कुरः । आपोजुषाणोवृष्णो

पा० वर्षिष्ठांबेबालेबिके पूर्वे ॥ अंगइत्यादौ च । अनुदा

८९ प्पुर

86

त्ते च कुधपरे॥६॥ अवपथासि च। सर्वत्र विभाषा गोः॥ अ
वङ् स्फोटायनस्य। इंद्रे च। नित्यं प्लुतप्रगृह्या ऽ अचि
आङोऽनुनासिकश्छंदसि। इकोऽसवर्णे शाकल्यस्य ह्र
स्वश्च। ऋत्यकः। अप्लुतवदुपस्थिते। ई३ चाक्रवर्मण
स्य। दिव उत्। एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि
॥ स्यश्छंदसि बहुलं। सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणं। सुट्कात्पू
र्वः। अड्भ्यासव्यवायेऽपि। संपर्युपेभ्यः करोतौ

८७

सू०

भूषणे।।समवायेच।।उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारे
षु।किरतौलवने।।७।।हिंसायांप्रतेश्च।।अपाच्चतुष्पा=
च्छकुनिष्वालेखने।।कुस्तुम्बुरूणिजातिः।।अपरस्पराःक्रि
यासातत्ये।।गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेषु।।आस्पदंप्रति
ष्ठायां।।आश्चर्यमनित्ये।।वर्चस्केवस्करः।।अपस्करोरथां
गं।।विष्किरःशकुनिर्विकिरोवा।।ह्रस्वाच्चंद्रोत्तरपदेमंत्रे।।
प्रतिष्कशश्चकशेः।।प्रस्कण्वहरिश्चंद्रावृ [illegible] मस्करम
र: षी।।

पा०

८७

स्करिणौवेणुपरिव्राजकयोः।कास्तीराजस्तुंदेनगरे।कारस्करोवृ
क्षः।पारस्करप्रभृतीनिचसंज्ञायां।अनुदात्तंपदमेकवर्जं।
कर्षात्वतोघञोंतउदात्तः।उंछादीनांच।।८।।अनुदात्तस्य
चयत्रोदात्तलोपः।धातोः।चितः।तद्धितस्य।कितः।ति
सृभ्योजसः।चतुरःशसि।सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्ति
ः।अंतोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे।अंचे=
श्छंदस्यसर्वनामस्थानं।ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः।अष्ट

८८
सू०
नोदीर्घात्।शतुरनुमोनद्यजादी।उदात्तयणोहल्पूः
र्वात्।नोङ्धात्वोः।ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप्।नामन्यतरस्यां।ङ्या
श्छंदसिबहुलं।षट्त्रिचतुर्भ्योहलादिः।झल्युपोत्तमं।।१६।।
विभाषाभाषायां।नगोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः
।दिवोझल्।नृचान्यतरस्यां।तित्स्वरितं।तास्यनुदात्तेन्ङिददुप
देशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः।आदिःसिचोन्यत
रस्यां।स्वपादिहिंसामच्यनिटि।अभ्यस्तानामादिः।अ
पा०
८८

नुदात्ते च॥ सर्वस्य सुपि॥ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां
प्रत्ययाल्सार्वे पि॥ लि॥ ति॥ आदिर्णमुल्यन्यतरस्यां॥ अचः कर्तृ च
यकि॥ थलि च सेटीडंतो वा॥ ञ्नित्यादिर्नित्यं॥ आमंत्रितस्य॥ पथि
मथोः सर्वनामस्थाने॥ अंतश्च तवै युगपत्॥ २००॥ क्षयो निवा
से॥ जयः करणं॥ वृषादीनां च॥ संज्ञायामुपमानं॥ निष्ठा च द्व्यज
नात्॥ शुष्कधृष्टौ॥ आशितः कर्त्ता॥ रिक्ते विभाषा॥ जुष्टार्पि-
ते च छंदसि॥ नित्यं मंत्रे॥ युष्मदस्मदोर्ङसि॥ ङयि च॥ यतो
नावः॥ ईडवंदवृशंसदुहां ण्यतः॥ विभाषा वेण्विंधानयोः॥ त्यागरा

८६

गहासकुहश्वठक्रथानां। उपोत्तमं रिति। चङ्यन्यतरस्यां। मतोः पू
र्वमात्संज्ञायां स्त्रियां। अंतोवत्याः। ईवत्याः। चौ। समासस्य॥१२॥
[illegible]॥एकाचश्चाघ्यायाल्पविचयैचक्षय्या [illegible] के: सवले वपथासि
हिंसायामनुदात्तस्य विभाषा क्षयो निवासः ईवत्याश्चाग्नि॥उतिप
थमस्वरत्वः॥ॐ॥बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदं। तत्पुरुषे तुल्या
र्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः। वर्णो वर्णेष्वने
ते। गाधलवणयोः प्रमाणे। दायाद्यं दायादे। प्रतिबंधि चिर

स्

पा०

८९

वेश्मयोः ।पदे पदे रौ ॥ निवाले वा तत्राणं ॥ शारदे नार्त्तवौ ॥ अध्व
युकषाययोर्जीतौ ॥ सदृशप्रतिरूपयोः ॥ सादृ[illegible]श्यो ॥ द्विगोत्रमा
णा ॥ गं तद्व्यपरस्येवाणिते ॥ मात्रीव त्नावक्रमश्रेयेन पुंसको ॥
सुखप्रियर्यो र्हिते ॥ प्रीतौ स्वास्य स्वामिनि ॥ पर्याविश्वये ॥
नेस्त्रवाक्षिद्धि विधु ॥ न्तौ वौघ नै ॥ १ ॥ ओरो कोबा धे नेदी
यः सुसंज्ञावने ॥ पूर्वे न्त्रैतपूर्वे ॥ सविर्धैनो ऽ समर्यादस

स१

१

सू:

वेशासदेशेषुसामीप्याविस्पष्टाद्दीनिगुत्वावचनेषु। अज्यावम
कारनूपापवस्तुत्रावेकेमेधारयोकुमारच्छा। आदिः प्रयेनसि।।
पृगेघस्मलरस्पा।ह॰ गतकालेकपाले जगालेजारावेषुद्दिगौ
।।वद्धस्मलरस्या।।द्दिछिवितसो॰।सहमीसीद्वमुछपेवे
वेघेछकालाला।परिवय्यपापावेसैमानाहोराजावयवेषु।ा
जसबद्धवचनेद्वैवकौह्मिषु।संख्या।ओचार्यापसर्गेन
श्वालेवासीकाचेकौजपादयश्चामहानवीह्मिपरकगरसोवा
सजाबोलेओरकौ नारलेहैलिहिलनेरखेभवद्वेषु।स्तुल्लुवे

५३

पा॰

१०

श्चवैश्वदेवे।उष्ट्रःसादिवाम्योः॥२॥गौःसादसादिसारथि
थिषु।कुरुगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा
पारेवडवातैतिलकद्रू [illegible] पण्यकंबलोदासीभाराणांच।
चतुर्थीतदर्थे।अर्थे।क्तेच।कर्मधारयेनिष्ठा।अहीने
द्वितीया।तृतीयाकर्मणि।गतिरनंतरः।तादौचनितिकृत्य
तौ।तवैचांतश्चयुगपत्।अनिगंतोंचतौवप्रत्यये॥
न्यधीच।ईषदन्यतरस्यां।हिरण्यपरिमाणंधने।

५१
सू:

हिरण्यपरिमाणंधने।प्रथमोचिरोपसंपत्तौ।कतरकतमौ
कर्मधारये।आर्योब्राह्मणकुमारयोः।राजाच।षष्ठीप्रत्येन
सि॥६॥क्तेनित्यार्थे।ग्रामःशिल्पिनि।राजाचप्रशंसायां
।आदिरुदात्तः।सप्तमीहारिणौधर्म्येहरणे।युक्तेच।वि
भाषाध्यक्षे।पापंचशिल्पिनि।गोत्रांतेवासिमाणवब्राह्म
णेषुक्षेपे।अंगानिमैरेये।भक्ताख्यास्तदर्थेषु।गोबिडाल
सिंहसैंधवेषुपमाने।अकेजीविकार्थे।प्राचांक्रीडा

पा:
६
१

यां। अणि नियुक्ते। शिल्पिनि चाकृञः। संज्ञायां च। गोतं
तियवं पाले। णिनि। उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव।
युक्तारोह्यादयश्च। दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटं जे।। अंत्यात्
पूर्वं बह्वचः। ग्रामेनिवसंतः। घोषादिषु च। छात्र्यादयः शा
लायां। प्रस्थेवृद्धमकर्क्यादीनां। मालादीनां च। अमहन्
नवं नगरेनुदीचां। अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच्। न भूताधिक
संजीवमद्राश्मकज्जलं। अंतः। सर्वं गुणकार्त्स्न्ये। संज्ञायां गि

९१

सू॰

रिनिकाययोः।कुमार्यांवयसि।उदकेकेवले।द्विगौक्रतौ।सभा
यांनपुंसके।पुरेप्राचां।।अरिष्टगौडपूर्वेच।।प।।नहास्तिनफ
लकमार्देयाः।।कुसूलकूपकुंभशालंबिले।दिक्शब्दाग्रामज
नपदाख्यानचानराटेषु।आचार्योपसर्जनश्चांतेवासिनि।उ
त्तरपदवृद्धौसर्वंचा।बहुव्रीहौविश्वंसंज्ञायां।उदराश्वेषुषु।क्षे
पे।नदीबंधुनि।।निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्यां।उत्तरपदादिः
।।कर्णोवर्णलक्षणात्।।संज्ञौपम्ययोश्च।कंठपृष्ठग्रीवा
जंघंच।शृंगमवस्थायांच।नञोजरमरमित्रमृताः।सोमने=

पा॰

९१

नसी।क्लोमोषसी।क्लादयस्त्रा।आद्युदात्ते द्व्यचू छंदसि
।।वीरवीर्यौ च।।१६।।कूलतीरतूलमूलशालाकूसममध्ययीन्ता
वा।कंसमंथसूर्पपाय्यकांडं द्विगौ।।तत्पुरुषेशालायानः
पुंस्कोकेथा वा।आदिश्चिहलादीनां। चेटखेरकटके
कोडं गह्यां।चीरमुपमाने।पललसूपशाकं मिश्रे।कूले
सूदस्थलकर्षाः संज्ञायां।अकर्मधारयेराज्यं।वग्यो द्व
यस्त्राःपुत्रःपुंस्यः।नाचार्यराजन्विवसयुकेशासाख्ये

१५
सू॰

न्यः॥ चुर्णादिन्यप्राणिषष्ठ्याः॥ षट्चकांडादीनि॥ कुंडंवनं॥ प्रकृ
त्याभगालं॥ शितेर्नित्याबह्वज्बहुव्रीहावभसत्॥ गतिका
रकोपपदात्कृत्॥ उभेवनस्पत्यादिषु युगपत्॥ ७॥ देवताद्व
न्द्वे च॥ नोत्तरपदेनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमंथिषु॥
अंतः॥ थाथघञ्क्ताजबित्रकाणां॥ सूपमानात्क्तः॥
संज्ञायामनाचितादीनां॥ प्रवृद्धादीनां च॥ कारकाद्दत्त
श्रुतयोरेवाशिषि॥ इत्थंभूतेन कृतमिति च॥ अनोभावक

पा॰
१५

मेवचनः। मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानया
जकादिक्रीताः। सप्तम्याः पुण्यं॥ ऊनार्थकलहं तृतीयाः
॥ मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ॥ नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्ह
हितालमर्थास्तद्धिताः। ययतोश्चातदर्थे॥ अचकावशः
क्तौ। आक्रोशे च॥ संज्ञायां॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च॥ ८॥
विभाषा तृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्य
ः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने॥ संख्यायास्तनः॥ विभाषा

तें।

१०५

सू:

छंदसि।संज्ञायांमित्राजिनयोः।व्यवायिनोंतरं।मुखंस्वांगं
।नाव्ययदिक्छब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः।।निष्ठो
पमानादन्यतरस्यां।।जातिकालसुखादिभ्योनाछादना
त्क्तोकृतमितप्रतिपन्ना।।वाजाते।नञ्सुभ्यां।।कपिपूर्वं।।ह्रस्वा
न्तेंत्यात्पूर्वं।।बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि।।नगुणादयोवय
वाः।।उपसर्गात्स्वांगंध्रुवमपर्शु।।वनंसमासे।।अंतः।।अंत
श्च।। १।।ननिविभ्यां।।परेरभितोभाविमंडलं।।प्राद

पा०

१०५

स्यांगे संज्ञायां। निरूढकादीनि च॥ अन्नेमुखां। अपाश्रा। सिपूग
युतवीरथ्या न्यौष्ठीकु तिमिसिरनामनामं च॥ अधेरूपरिस्थः। अनेनार
प्रधानकनीयसी। पुरुषश्चान्यादिष्टः। अतेरकेसदै॥ नेरनिधा
ने। प्रतेरं श्वादयस्तत्पुरुषेऽ पाद्य नजिनमगोरादयः। सोरवक्षे
पक्षौ। विज्ञाषी लुप्सु। द्विचिन्यापाद्न्मूर्द्धसु बहुव्रीहौ। सक्थ्या
चाक्रांतालाप रादिस्थ्यूरसि बहुले॥ १०॥ बहुव्रीहावाशी
कागौः। साद्वचैनियुक्तौ। रानेहास्तिनकुले देवेतो विज्ञाषान
न्यकोनविंशतिः॥ छ॥ इति द्वितीयश्चरणः॥ गगमा॥ अ

९६

सं॰

न्लुगुत्तरपदे।पंचम्याः स्तोकादिभ्यः।ओजः सहोंभस्तम-
सस्तृतीयायाः।मनसः संज्ञायां।आज्ञायिनि चा।आत्मनश्च
पूरणे।वैयाकरणाख्यायां चतुर्थ्याः।परस्य चा।हलदंता
त्सप्तम्याः संज्ञायां।कारनाम्नि च प्राचां हलादौ।मध्या
द्गुरौ।अमूर्द्धमस्तकात्स्वांगादकामे।बंधे च विभाषा।तत्पुरु
षे कृति बहुलं।प्रावृट्शरत्कालदिवां जे।विभाषा व
र्षक्षरशरवरात्।घकालतनेषु कालनाम्नः।शयवास-

पा॰

९

वासिष्वकालात्॥नेन्सिद्धबध्नातिषु च॥स्थे च भाषायां॥
॥षष्ठ्या आक्रोशे॥पुत्रेन्यतरस्यां॥ऋतोविद्यायोनिसंबंधे
भ्यः॥विभाषास्वसृपत्योः॥आनङ्‌ऋतोद्वंद्वे॥देवताद्वंद्वे च
॥ईदग्नेःसोमवरुणयोः॥इद्वृद्धौ॥दिवोद्यावा॥दिवसश्चपृथि
व्यां॥उषासोषसः॥मातरपितरावुदीचां॥पितरामातरा च च्छंदसि॥
स्त्रियाःपुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ्ः॥समानाधिकरणे स्त्रियामपू
रणीप्रियादिषु॥तसिलादिष्वाकृत्वसुचः॥क्यङ्॥मानिनोश्च
॥नकोपधायाः॥संज्ञापूरण्योश्च॥वृद्धिनिमित्तस्य च तद्धि

१८ त्स्यारक्तविकारे॥ स्वांगाच्चेतोमानि॥ राजातेश्च॥ पुंवत्कर्मधा

सू रयजातीयदेशीयेषु॥ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषु=

ङ्योनेकाचो ह्रस्वः॥ नद्याः शेषस्यान्यतरस्यां॥ उगितश्च॥ आ

न्महतः समानाधिकरणजातीययोः॥ द्व्यष्टनः संख्यायामब

हुव्रीह्यशीत्योः॥ त्रेस्त्रयः॥ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषां॥

हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु॥ वा शोकष्यञ्रोगेषु॥ पा पा॰

दस्य पदाज्यातिगोपहतेषु॥ पद्यत्यतदर्थे॥ हिमका षि १८

हतिषु च । ऋचः शे । वा घोषमिश्रशब्देषु । उदकस्योदः संज्ञा
यां । पेषंवासवाहनधिषु च । एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यत
रस्यां । मन्थौदनसक्तुबिंदुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च ।
।३।। इकोऽह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य । एक तद्धिते च । ङ्यापोः संज्ञा
छंदसोर्बहुलं । त्वे च । इष्टकेषीकामालानां चिततूलभा
रिषु । खित्यनव्ययस्य । अरुर्द्विषदजंतस्य मुम् । इच एका
चोऽम्प्रत्ययवच्च । वाचंयमपुरंदरौ च । कारे सत्यागदस्य ।

१७

स॰

श्येनतिलस्यपातेञे।रात्रेःकृतिविभाषा।नलोपोनञः।त
स्मान्नुडचि।नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखन
पुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषुप्रकृत्या।एकादिश्चैकस्यचादुक्।
नगोप्राणिष्वन्यतरस्यां।सहस्यसःसंज्ञायां।ग्रंथांताधिकेच
।।द्वितीयेचानुपाख्ये।।४।।अव्ययीभावेचाकाले।वोपसर्जन
स्य।प्रकृत्याशिष्यगोवत्सहलेषु।समानस्यछंदस्यमूर्द्धप्रभृत्युद
दर्केषु।।ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णव
योवचनबंधुषु।चरणेब्रह्मचारिणि।तीर्थेये।विभाषोदरा

पा॰

९.१

दृग्दृशवतुषु। इदंकिमोरीश्की॥ आसर्वनाम्नः। विष्वग्देवयो
श्चटेरद्र्यंचतावप्रत्यये। समः समि। तिरसस्तिर्यलोपे। सह
स्यसध्रिः॥ सधमादस्थयोश्छंदसि। द्व्यंतरुपसर्गेभ्योप ईत्
ऊदनोर्देशे। अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य दुगाशीराशास्थास्थि
तोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु। अर्थे विभाषा॥ पा॥ कोः कत्तत्पु
रुषेचि। रथवदयोश्च। तृणेचजातौ। कापथ्यक्षयोः। ईषदर्थे
। विभाषापुरुषे। कवंचोष्णे। पथिचछंदसि। पृषोदरादीनि

१८

सूः

यथोपदिष्टं।संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याहन्नन्यतरस्यांङौ।।ढ्रलोपे
पूर्वस्यदीर्घोणः।सहिवहोरोदवर्णस्य।साढ्यैसाढ्वासाढेतिनि
गमे।संहितायां।।कर्णेलक्षणस्याविष्टाष्टपंचमणिभिन्नछि
न्नछिद्रस्रुवस्वतिकस्य।नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनि
षुक्वौ।।वनगिर्योःसंज्ञायां।कोटरकिंशुलकादीनां।।बलो।।म
तौबह्वचोनजिरादीनां।।शरादीनांच।।इकोवहेपीलोः।।उ
पसर्गस्यघञ्यमनुष्येबहुलं।इकःकाशे।दस्ति।।अष्टनःसंज्ञा
यां।छन्दसिच।चितेःकपि।विश्वस्यवसुराटोः।नरेसंज्ञायां।मि

श्री

पा॰

१८

98

वे च षौ ॥ मंत्रे सोमाश्वेंद्रियविश्वदेव्यस्य मतौ ॥ ओषधेश्च वि
भक्तावप्रथमायां ॥ ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणां ॥ इकः सुञि
। द्व्यचोतस्तिङः ॥ निपातस्य च ॥ अन्येषामपि दृश्यते ॥ चौ ॥ संप्रसा
रणस्य च ॥ ७ ॥ अलुक्षष्ठ्या जातेरिकोच्च्यौ जावेकोः केरिको
बहुषु एकोन विंशतिः ॥ रुतिस्तृतीयश्चरणः ॥ ॐ ॥ अंगस्य ॥ ह
लः ॥ नामि ॥ न तिसृचतसृ ॥ छन्दस्युभयथा ॥ नृ च ॥ नोपधायाः ॥
सर्वनामस्थाने चासंबुद्धौ ॥ वा षपूर्वस्य निगमे ॥ सांतमहतः संयोग
स्य ॥ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृ

१
स्०

लां। इन्हन्पूषार्यमणां शौ। सौ च॥ अत्वसंतस्य चाधातोः। अनुना
सिकस्य क्विझलोः क्ङिति। अज्झनगमां सनि। तनोतेर्विभाषा॥
क्रमश्च क्त्वि। च्छ्वोः शूडनुनासिके च। ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामु
पधायाश्च॥१॥ राल्लोपः। असिद्धवदत्राभात्॥ श्नान्नलोपः। अ
निदितां हल उपधायाः क्ङिति। दंशसंजस्वंजां शपि॥ रंजेश्च॥ घ
ञि च भावकरणयोः॥ स्यदो जवे। अवोदैधौद्मप्रश्रथहिमश्रथाः
॥ नाञ्चेः पूजायां॥ क्त्वि स्कंदिस्यंदोः॥ जांतनशां विभाषा॥ भंजेश्च चि

पा०
१

िाशासइदङ्‌॰ हलोः।शाहौ।हन्तेर्जः॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनो
त्यादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति।वाल्यपि।नक्तिचिदीर्घ
श्चकमःक्वौ॥२॥विड्वनोरनुनासिकस्यात्॥जनसनखनांसञ्झ
लोः।येविभाषा।तनोतेर्यकि।सनःक्तिचिलोपश्चास्यान्यतर
स्यां।आर्द्धधातुके।भ्रस्जोरोपधयोरमन्यतरस्यां।अतोलोप
ः।यस्यहलः।क्यस्यविभाषा।णेरनिटि।निष्ठायांसेटि।जनितामं
त्रे।शमितायज्ञे।अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु।ल्यपिलघुपूर्वात्।वि
भाषापः।युप्लुवोर्दीर्घश्छंदसि।क्षियः।निष्ठायामण्यदर्थे।३

१००

सू॰

वा क्रोशदैन्ययोः ॥ स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशे
ऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च ॥ दीङो युडचि क्ङिति ॥ आतो लो
प इटि च ॥ ईद्यति ॥ घुमास्थागापाजहातिसां हलि ॥ एर्लिङि ॥
वान्यस्य संयोगादेः ॥ न ल्यपि ॥ मयतेरिदन्यतरस्याम् ॥ लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडु
दात्तः ॥ आडजादीनाम् ॥ छन्दस्यपि दृश्यते ॥ न माङ्योगे ॥ बहु
लं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि ॥ इरयो रे ॥ अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरि
यङुवङौ ॥ अभ्यासस्यासवर्णे ॥ स्त्रियाः ॥ वाम्शसोः ॥४॥ इणो
यण् ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ॥ ओः सुपि ॥ वर्षाभ्वश्च ॥ न भू

पा॰
१००

K.K.S.U. LIBRARY
RAMTEK
Dist. Nagpur

100

धियोः॥ छंदस्युभयथा॥ हुश्नुवोःसार्वधातुके॥ भुवोवुग्लु=
ङ्लिटोः॥ ऊदुपधायागोहः॥ दोषोणौ॥ वाचित्तविरागे॥ मितांह्रस्वः
॥ चिण्णमुलोर्दीर्घोन्यतरस्यां॥ खचिह्रस्वः॥ ह्लादोनि
ष्ठायां॥ छादेर्घेद्व्युपसर्गस्य॥ इस्मंत्रन्क्विषुच॥ गमहनज
नखनघसांलोपःक्ङित्यनङि॥ तनिपत्योश्छंदसि॥ घसिभ
सोर्हलिच॥ ५॥ हुझल्भ्योहेर्धिः॥ श्रुशृणुपृकृवृभ्यश्छं=
दसि॥ अङितश्च॥ चिणोलुक्॥ अतोहेः॥ उतश्चप्रत्ययाद

१०१
सा॰

संयोगपूर्वात्। लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः॥ नित्यं करोतेः॥
ये च॥ अत उत्सार्वधातुके॥ श्नसोरल्लोपः। श्नाभ्यस्तयोरातः॥ ई
हल्यघोः॥ इद्दरिद्रस्य॥ भियोन्यतरस्यां॥ जहातेश्च॥ आ च हौ
॥ लोपो यि॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च॥ अत एकहल्मध्येना
देशादेर्लिटि॥६॥ थलि च सेटि॥ तॄफलभजत्रपश्च॥ राधो हिं
सायां॥ वा जॄभ्रमुत्रसां॥ फणां च सप्तानां॥ न शसददवादिगुणा
नां॥ अर्वणस्त्रसावनञः॥ मघवा बहुलं॥ भस्य॥ पादः पत्॥ व
सोः संप्रसारणं॥ वाह ऊठ्॥ श्वयुवमघोनामतद्धिते॥ अल्लोपो

पा॰
१०१

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441106
M-1837
Dist. Nagpur

नः॥षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि॥विनाङिश्योः॥नसंयोगाद्व
मंतात्॥अचः॥उदईत्॥आतोधातोः॥७॥मंत्रेष्वाङ्यादेरात्म
नः॥तिविंशतेर्डिति॥टेः॥नस्तद्धिते॥अह्नष्टखोरेव॥ओर्गुण
ः॥ढेलोपोकद्रूः॥यस्येतिच॥सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानांयउप
धायाः॥हलस्तद्धितस्य॥आपत्यस्यचतद्धितेनाति॥क्य
च्व्योश्च॥बिल्वकादिभ्यश्छस्यलुक्॥तुरिष्ठेमेयःसु॥टेः॥स्थू
लदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणांयणादिपरंपूर्वस्यचगुणः॥प्रिय

CC-0. In Public Domain.Kavikulguru Kalidas Sanskrit University Ramtek Collection

९२
सू॰

स्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृंदारकाणां प्रस्थ
स्फवर्बंहिगर्वर्षित्रब्द्राघिवृंदाः॥ बहोर्लोपो भू च बहोः॥२१
ष्ठस्य यिट् च॥ ज्यादादीयसः॥८॥२॥ र ऋतो हलादेर्लघोः॥ विभा
षर्जोश्छंदसि॥ प्रकृत्यैकाच्॥ इनण्यनपत्ये॥ गाथिविदथिके
शिगणिपणिनश्च॥ संयोगादिश्च॥ अन्॥ ये चाभावकर्मणोः॥
॥ आत्माध्वानौ खे॥ न मपूर्वोपत्येवर्मणः॥ ब्राह्मोजातौ॥ कार्म
स्ताच्छील्ये॥ औक्षमनपत्ये॥ दांडिनायनहास्तिनायनाथर्व
णिकजैह्माशिनेयवाशिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वा

पा॰
९२

कमैत्रेयहिरण्मयानि॥ ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिर
ण्मयानिछंदसि॥ १॥ ओगस्यराज्ञीपोविढूनोवींक्रोशेलो
हुसल्यस्थोलिचमैत्रेरक्षतःपंचदश॥ इति॥ षष्ठोध्या
यः॥ ॥ ॐ॥ युवोरनाकौ॥ आयनेयीनीयियःफढख
छघांप्रत्ययादीनां॥ झोन्तः॥ अदभ्यस्तात्॥ आत्मनेपदे
ष्वनतः॥ शीङोरुट्॥ वेत्तेर्विभाषा॥ बहुलंछंदसि॥ अतो
भिसऐस्॥ बहुलंछंदसि॥ नेदमदसोरकोः॥ टोई.

१३

सू॰

सिङ.सामिनात्स्याः।ङे.र्यः।।सर्वनाम्नः स्मै।।ङ.सिङ्योः स्मा
त्स्मिनौ।पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा।जसः शी।। औङ. आपः।न
पुंसकाच्च।जश्शसोः शिः।।१।। अष्टाभ्य औश्।।षड्भ्यो
लुक्।स्वमोर्नपुंसकात्।अतोम्।अड्डुतरादिभ्यः पंच
भ्यः।नेतराच्छंदसि।युष्मदस्मद्भ्यां ङ.सोश्।ङे.प्रथम
योरम्।।शसो न।।भ्यसो भ्यम्।पंचम्या अत्।एकवच
द।

पा॰

१३

नस्यच॥ सामआकं॥ आलऔरालः॥ लुह्योस्तालङ्कः।
शिष्यन्यतरस्यां॥ विदेःशतुर्वसुः॥ समासेनञ्पूर्वेक्त्वो
ल्यप्॥ क्त्वापिच्छंदसि॥ सुपांसुलुक्पूर्वसवर्णाच्छे
याडाड्यायाजालः॥ अमोमश्॥ लोपस्त आत्मनेपदे
षु॥ ध्वमोध्वात्॥ यजध्वैनमिति च॥ तस्यतात्॥ तप्तनप्तन
थनाश्च॥ इदंतोमसि॥ क्त्वोयक्॥ इष्ट्वीनमिति चा॥ स्नात्व्यादय
श्च॥ आज्जसेरसुक्॥ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्री

॥१०४॥ तौ क्यचि ॥ आमि सर्वनाम्नः सुट् ॥ त्रेस्त्रयः ॥ ह्रस्वनद्यापो नु
ट् ॥ षट्चतुर्भ्यश्च ॥ श्रीग्रामण्योश्छन्दसि ॥ गोः पादान्ते ॥
इदितो नुम् धातोः ॥ शे मुचादीनां ॥ मस्जिनशोर्झलि ॥ ३ ॥
रधिजभोरचि ॥ नेट्यलिटि रधेः ॥ रभेरशब्लिटोः ॥ लभे
श्च ॥ आङो यि ॥ उपात्प्रशंसायां ॥ उपसर्गात्खल्घञोः ॥ न
सुदुर्भ्यां केवलाभ्यां ॥ विभाषा चिंणमुलोः ॥ उगिदचां सर्वना ॥१०४॥

ङोर

मस्थाने धातोः।युजेरसमासे।नपुंसकस्य झलचः।इकोचि विभक्तौ।तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य।अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः।छंदस्यपि दृश्यते।ई च द्विवचने।नाभ्यस्ताच्छतुः।वा नपुंसकस्य।आच्छीनद्योर्नुम् ॥४॥शप्श्यनोर्नित्यं।सावनडुहः।दृक्स्ववस्स्वतवसां छंदसि।दिव औत्।पथिमथ्यृभुक्षामात्।इतोत्सर्वनामस्थाने।थो न्थः।भस्य टेर्लोपः।पुंसोऽसुङ्।गोतो णित्।णलुत्तमो वा।सख्युरसंबुद्धौ।अनङ् सौ।ऋदुशनस्पुरुदंसोनेहसं

॥१०५

सू॰

चात्तृज्वत्क्रोष्टुः।स्त्रियांच।विभाषातृतीयादिष्वचि।चतुरन
डुहोरामुदात्तः।अम्सम्बुद्धौ।ॠतइद्धातोः।उपधायाश्च।उदो
ष्ठ्यपूर्वस्य।बहुलंछंदसि॥ ध॥युवोरनाको।लोपोरधिज
नोः शपूर्व्यनोरुपधायास्त्रीणि॥ ॥इतिप्रथमश्चरणः॥
ॐ॥सिचिवृद्धिःपरस्मैपदेषु।अतोल्रांतस्यावदव्रजहलं
तस्याचः।नेटि।ह्म्यंतक्षणश्वसजागृणिश्व्येदितां।ऊर्णो
तेर्विभाषा।अतोहलादेर्लघोः।नेड्वशिकृति।तितुत्रतथसि

पा॰

॥१०५

सुसरकसेषु च। एकाचउपदेशेनुदात्तात्। श्र्युकः किति
॥ सनि ग्रहगुहोश्च। कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि। श्वीदि
तो निष्ठायां। यस्य विभाषा। आदितश्च। विभाषाभावादिकर्मणोः।
क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मंथम
नस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु। धृषिशसीवैयात्ये
। दृढः स्थूलबलयोः॥१॥ प्रभौ परिवृढः। कृच्छ्रगहनयोः कष
:। घुषिरविशब्दने। अर्देः संनिविभ्यः। अभेश्चाविदूर्ये
। णेरध्ययने वृत्तं। वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः

॥१०६ श्रै स्त्वरस्त्री॥

सा॰

ॐ ष्वमत्वरसे घुषास्वनो॥ ॐ षेलोमसु॥ अपचितस्यैः श्च॥
हृ हृषेः स्घं दसि॥ अपरिहृता श्च॥ सोमे हरितः॥ मसितस्व
त्तिलस्त त्निता तज्ञित चत्तविकस्ता विश्रस्त शंस्पशास्तरु
तरुत्व रुत्वरुं [illegible] ज्वलितिस्फरितिञ्ज मितिवमिय मितीतिच
॥आर्द्धधातुके स्पइलादेः॥ स्तुक्र मोरनोत्मनेपद निमित्ते गम
होलिटि दीर्घः॥ वृत्तो वानकिडि॥ सिचिच परस्मैपदेषु॥ श
॥स्ह्न नि वा॥ रिङ्॥ सिचो रात्मनेपदेषु॥ ॐ तश्च संयोगादेः॥ स्व

पा॰
१०६

रतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा। रधादिभ्यश्च। निरः कुष
ः। एनिष्ठायां। तीषसहलुभरुषरिषः। सनीवंतर्धभ्रस्जदंभु
स्वयूर्णुभरज्ञपिसनां। क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः। पूङश्च। वसति
क्षुधोरिट। अंचेः पूजायां। लुभो विमोहने। जॄव्रश्च्योः क्त्वि। उ
दितो वा। सेसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः। गमेरिट्परस्मैप
देषु। न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः। तासि च क्लृपः। ३॥ अचस्तास्वत्थल्य
निटो नित्यं। उपदेशेत्वतः। ऋतो भारद्वाजस्य। बभूथाततन्थ

क॰ ७
सू॰
अध्यः

जगन्मवर्द्धीतिनिगमो॥विभाषास्यलिदशोः॥इट्स्याद्वि
थयतीना॥वस्वेकाजाद्घसां॥विभाषागमहनविदविशां॥
सानिंससनिवांस॥ऋहनोःस्ये॥अञ्जेःसिचि॥स्तुसुधू[illegible]
:परस्मैपदेषु॥यमरमनमातांसक्च॥स्मिपूङ्रञ्ज्वशांसनि॥
किरश्चपंचभ्यः॥रुदादिभ्यःसार्वधातुके॥ईशःसे॥ईडज
नोर्ध्वेच॥लिङःसलोपोनंत्यस्य॥अतोयेयः॥ ॥ आतोङि
तः॥आनेमुक्॥ईदासः॥अष्टनआविभक्तौ॥रायोहलि॥युष्म

पा॰
प॰ ७

४कव

रस्मदोरनादेशो द्वितीयायां चाप्रथमायाश्च द्विवचने भे
षायां॥ यो चि॥ शेषे लोपः॥ मपर्यंतस्य॥ युवावौ द्विवचने॥
यूयवयौ जसि॥ त्वाहौ सौ॥ तुभ्यमह्यौ ङ. यि॥ तवममौ ङ. सि॥
॥ त्वमावैंचने॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च॥ त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचत
सृ॥ अचि र ऋतः॥४॥ जराया जरसन्यतरस्यां॥ त्यदादीना
मः॥ किमः कः॥ कुतिहोः॥ क्वाति॥ तदोः सः सावनंत्ययोः॥
अदस औ सुलोपश्च॥ इदमो मः॥ दश्च॥ अय सौ॥ रयं पुंसि॥

१०८
सू॰

ऽनाप्यकः॥ हलि लोपः॥ मृजेर्वृद्धिः॥ अचोञ्णिति॥ अत
उपधायाः॥ तद्धितेष्वचामादेः॥ किति च॥ [illegible] ॥ द॥ सि
चिप्रमाविट्सप्तम्यचस्तास्यातोर्द्धि॥ तो जराया अष्टादश॥ इ
ति द्वितीयश्चरणः॥ ॐ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घस
त्रश्रेयसामात्॥ केकयमित्रयुप्रलयानां यादेरियः॥ न य्वा
भ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच्॥ द्वारादीनां च॥ न्यग्रोध
स्य च केवलस्य॥ न कर्मव्यतिहारे॥ स्वागतादीनां च॥ श्वा

पा॰
१०८

देरिञि।पदान्तस्यान्यतरस्याम्॥ उत्तरपदस्यच॥ अवयवा
दृतोः।सुसर्वार्द्धाज्जनपदस्य॥ दिशोमद्राणां।प्राचांग्रामन
गराणां।संख्यायाः संवत्सरसंख्यस्यच।वर्षस्याभविष्यति।प
रिमाणांतस्यासंज्ञाशाणयोः।जेप्रोष्ठपदानां।हृद्भगसिंध्व
तेपूर्वपदस्यच।अनुशतिकादीनांच॥१॥देवताद्वंद्वेच।नेंद्र
स्यपरस्य।दीर्घाच्चवरुणस्य।प्राचांनगरांतो।जंगलधेनुव
लजांतस्यविभाषितमुत्तरं।अर्द्धात्सरिमाणस्यपूर्वस्यतुवा।

१·९ न्र

नातःपरस्य।प्रवाहणस्यढे।।तत्प्रत्ययस्यच।नञःशुची
स्रः श्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानां।यथातथयथापुरयोःपर्यायेण
।।हनस्तोचिण्णलोः।।आतोयुक्चिण्कृतोः।नोदात्तोपदेश
स्यमान्तस्यानाचमेः।जनिवध्योश्च।अर्तिह्रीव्लीरीक्नूयी
क्ष्माय्यातांपुङ्णौ।शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुक्।वोविधूननेजुक्
।लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यांस्नेहविपातने।भियोहे पा०
तुभयेषुक्।।२।।स्फायोवः।शदेरगतौतः।रुहःपोन्यतरे १०९

स्यां।प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः।।नयासयो
:।उदीचामातस्थानेयकपूर्वायाः।भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वान
ञ्पूर्वाणामपि।अभाषितपुंस्काच्च।आदाचार्याणां।ठस्ये
कः।इसुसुक्तान्तात्कः।चजोःकुघिण्ण्यतोः।न्यंक्वादीनांच
।।होहंतेर्ञ्णिन्नेषु।अभ्यासाच्च।हेरचङि।सन्लिटोर्जे
:।विभाषाचेः।नक्वादेः।अजिव्रज्योश्च।।३।।भुजन्युब्जौ
पाण्युपतापयोः।प्रयाजानुयाजौयज्ञांगे।वंचेर्गतौ।ओकउचः

५४

स्र कोल्पे आवश्यके आयन्याचरुचमवचर्चेस्याव चो शब्द

संह्वायां। प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे॥ ञोऽन्येनेक्षे॥ यो लो पोले

रिवा। स्त्रोतः श्येनि। वस्त्र स्याचि। वोक्तुग्वाद्ध हदि हलि लिह गुह

मात्मनेपदे दत्से। शमामष्टानां दीर्घः श्यनि। ष्ठिवुक्लम्वा [illegible]

चमाक्रीति। क्रमः परस्मैपदे ष्ठोः ह्युगमियमाछः। पा घ्रा

ध्मा स्था म्ना दाण दृश्यर्ति सर्ति शद सदां पिब जिघ्र धम

तिष्ठ मन यच्छ पश्य र्च्छ धौ शीय सीदाः। ज्ञा जनो र्जा॥ वोदि

पा·

जि२ ११७

नां ह्रस्वः ॥४॥ मीनातेर्निगमे ॥ मिदेर्गुणः ॥ जुसि च ॥ सार्व
धातुकार्द्धधातुकयोः ॥ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु ॥ पुगंतल
घूपधस्य च ॥ नाभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके ॥ भूसुवो
स्तिङि ॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा ॥ गुणोऽपृक्ते ॥ तृ
णह इम् ॥ ब्रुव ईट् ॥ यङो वा ॥ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके ॥ अ
स्तिसिचोऽपृक्ते ॥ बहुलं छंदसि ॥ रुदश्च पंचभ्यः ॥ अड्गार्ग्यगा
लवयोः ॥ अदः सर्वेषां ॥५॥ अतो दीर्घो यञि ॥ सुपि च ॥ बहुव

१०११

सू०

चनेझल्येत्॥ ओसिचा॥ आङिचापः। संबुद्धौ चा॥ अंबार्थन
द्योर्ह्रस्वः। ह्रस्वस्य गुणः। जसिचा॥ ऋतोङिसर्वनामस्थान
योः॥ घेर्ङिति॥ आण्नद्याः। याडापः। सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्व
श्च॥ विभाषाद्वितीयातृतीयाभ्यां॥ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः॥ इदुद्भ्यां
॥ औत्॥ अच्च घेः। आङो नास्त्रियां॥ ६ दे विकारे वतास्फा
यां॥ ऊर्जमीनातेरतो [illegible] विंशतिः॥ इति तृतीयश्चरणः॥
ॐ॥ णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः। नाग्लोपिशास्वृदितां॥ भ्राजे

पा०

१०१०

जासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्यां ॥ लोपः पिबतेरीच्चा
भ्यासस्य ॥ तिष्ठतेरित् ॥ जिघ्रतेर्वा ॥ उर्ऋत् ॥ नित्यं छंदसि ॥ द
यतेर्दिगि लिटि ॥ ऋतश्च संयोगादेर्गुणः ॥ ऋच्छत्यॄतां ॥ शॄदॄ
प्रां ह्रस्वो वा ॥ केऽणः ॥ न कपि ॥ आपोऽन्यतरस्यां ॥ ऋदृशोऽङि गुणः
॥ अस्यतेस्थुक् ॥ श्वयतेरः ॥ पतः पुम् ॥ वच उम् ॥ १ ॥ शीङः सार्वधा
तुके गुणः ॥ अयङ् यि क्ङिति ॥ उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः ॥ एतेर्लिं
ङि ॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः ॥ च्वौ च ॥ रीङ् ऋतः ॥ रिङ् य

७१२

श वि

ग्लिङ्खुग्गुणोत्तिसंयोगाद्योः। यङि चाई घ्राध्मोः। ओस्य चौ।

सूं क्यचि वे॥ अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्द्धेषु॥ न छं-

दस्यपुत्रस्य॥ दुरस्युर्द्र॰णस्युर्वृषण्यति रिषण्यति। अश्वाघस्या

त्॥ देवसुम्नयोर्यजुषि काठके॥ कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः।

द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति॥ शाछोरन्यतरस्यां दधातेर्हिः॥

जहातेश्च क्ति॥ विभाषा छन्दसि॥ सुधितवसुधितनेमधित प०

धिष्वधिषीय च॥ दो दद्घोः॥ अच उपसर्गात्तः॥ अपो भि॥ सस्वा १०१२

मिति३

112

ह्र धात्वन्तुको। ला सस्योत्वौ पः। रि चा ह्र एलि यी वर्णयो दीर्घी धीवेद्यौः
॥ सनि मीमा घुरभ्रलभजशकपतपदाम चरसः॥ आप्तज्ञप्यधामीत्॥
दंभ इच्च॥ मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्य॥ ह्रस्वः॥
हलादिः शेषः॥ ३॥ शर्पूर्वाः खयः॥ कुहोश्चुः॥ न कवतेर्यङि॥ कृषे
श्छंदसि॥ दाधर्त्तिदर्धर्त्तिदर्धर्षिबोभूतुतेतिक्ते ऽलर्ष्यापनी
फणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्कनिक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्यु
तत्तरित्रतः सरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्यागनीगंतीति च॥ उरत्॥
॥ द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणं॥ व्यथो लिटि॥ दीर्घ इणः किति॥ अत

धा ५ ङ्

११३ आदे:। तस्मान्नु[illegible]हृ लो:। ओ श्नोतेश्च। अनुवर्तते र:। ससूवेति निगमे
।नि जौ। त्रयाणां गुण श्नौ। न्ने आमितु। अर्त्ति पिपर्त्योश्च। बहुलं छंद
सि। सस्यतः। ओ: पुयण्ज्यपरे।।४।। स्रवति स्रृणोति द्रवति
प्रवति प्लवति च्यवतीनां वा। गुणोऽयं उ:। को:। दीर्घो कितः। नि
संचु स्थं सुष्फ भ्रं सु कृ स प ब त पद ह्रीं स्कंदां नु गतो नुनासि
कांतस्या जपजभेदहृदश भंजपशांचाचरफलो श्वाउस
रस्यातः। तिचारी गृहु पध स्य चारा कौ च लुकि। ओ: नतश्च
।सन्वल्लघुनि चंङ्परे नग्लोप। दीर्घो लघो:। अत्स्मृदृत्वर ११२

प्रथम्रदस्तृस्पशां॥ विभाषावेष्टिचेष्ट्योः॥ ई च गणः॥ ५॥
लौ च शीङः शा षोः शपूर्वीः स्यवति स ख दशा॥ इति चतुर्थश्च
रणः सप्तमोध्यायः॥ ॐ नमः श्रीः॥ सर्वस्य द्वे। तस्य परमाम्रेडितं
। अनुदात्तं चा नित्यवीप्सयोः। परेर्वर्जने। प्रसमुपोदः पादपू
रणे। उपर्यध्यधसः सामीप्ये। वाक्यादेरामंत्रितस्यासूया
संमतिकोपकुत्सनेर्सनेषु। एकं बहुव्रीहिवत्॥ आबाधे च। आक
र्मधारयवदुत्तरेषु। प्रकारे गुणवचनस्य। अकृच्छ्रे प्रियसु
५२

११४

सू०

खयोरन्यतरस्यां॥यथास्वेयथायथं॥द्वंद्वंरहस्यमर्यादाव
चनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु॥पदस्य॥पदात्
॥अनुदात्तंसर्वमपादादौ॥आमंत्रितस्यच॥युष्मदस्मदोःषष्ठी
चतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावौ॥१॥बहुवचनस्यवस्नसौ॥ते
मयावेकवचनस्य॥त्वामौद्वितीयायाः॥नचवाहाहैवयुक्ते
पश्यार्थैश्चानालोचने॥सपूर्वायाःप्रथमायाविभाषा॥तिङोगो
त्रादीनिकुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः॥तिङ्.तिङः॥नलुट्॥निपातैर्यद्य

पा०
११४

114

पु १

दिहं तेकु विन्ने चे चण्क छि यत्रँ चं। न ह प्रसारं न्नो। संस्यं
पन्नौ। अंगास्रा। तिक्लो म्यो। हि चा षं दस्य न्ने के म पि सा को क्षं
स्या व घ था न्यां ॥ पूजायां न्नो न ते रां तु पसर्गव्यपे ते चा नु पश्य
पश्यता है: पूजायां। अ हो चा ॥४॥ शो षे वि जा षा। पुरा च प ति
सायां। ने न्वि यन्नु ह्रे ष ण्णों कि किं यां प्र ने न्नु पसर्गं म प्रति
षि हो। लो पे वि जा षा। ए हि मन्ये प्र हा से ल स्य जा त्व पूर्व म ह
॥

यां २

किंवृत्तेचचिदुत्तरं। आहोउताहोचानंतरं। शेषेविभाषा
। गत्यर्थलोटा लृण्नचेत्कारकंसर्वान्यत्। लोट्च। विभाषि
तंसोपसर्गमनुत्तमं। हंतच। आमएकांतरमामंत्रितमनंति
केयद्धितुपरंछंदसि। चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडिते
ष्वगतेः। चादिषुच। चवायोगेप्रथमा। हेतिक्षियायां॥ अ
हेतिविनियोगेच। चाहलोपएवेसवधारणं। चादिलो
पेविभाषा। वैवावेतिचछंदसि। एकान्याभ्यांसमर्थाभ्यां॥ ११५

यद्वृत्तान्नित्यं।पूजनात्पूजितमनुदात्तंकाष्ठादिभ्यः।
सगतिरपितिङ्।कुत्सनेचसुप्यगोत्रादौ।गतिर्गतौ।।ति
ङि·चोदात्तवति।आमंत्रितंपूर्वमविद्यमानवत्।नामंत्रि
तेसमानाधिकरणेसामान्यवचनं।विभाषितंविशेषवच
नेबहुवचने।।४।।सर्वस्यबहुवचनस्यशेषेहेतिचतुर्द
दश।।इतिप्रथमश्चरणः।। ॐ।।पूर्वत्रासिद्धम्।।नलो

११९ सु १

स्रः

नलोपः प्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति।नमुने।उदात्तःस्वरित
योर्यणःस्वरितोनुदात्तस्य।एकादेश उदात्तेनोदात्तः।स्वरि
तोवानुदात्तेपदादौ।नलोपःप्रातिपदिकांतस्य।नङिसं
बुद्ध्योः।मादुपधायाश्चमतोर्वोयवादिभ्यः।झयः।संज्ञायां
।आसंदीव दष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती।उ
दन्वानुदधौचा।राजन्वान्सौराज्ये।छंदसीरः।अनोनुट।ना
द्घस्य।कृपोरोलः।उपसर्गस्यायतौ।ग्रोयङि।।१।।अचिवि

११९

116

नाषा परेश्च घाङ्कयोः । संयोगांतस्य लोपः । रात्सस्य । धि चाय झलो झलि
॥ ह्रस्वादंगात् इट ईटि । स्कोः संयोगाद्योरंते च । चोः कुः । होढः । दादे
र्धातोर्घः । वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहां । नहो धः । आहस्थः । व्रश्चभ्रस्जसृ
जमृजयजराजभ्राजछशां षः । एकाचो बशो भष् झषंतस्य स्ध्वोः
॥ दधस्तथोश्च । झलां जशोंते । झषस्तथोर्धोधः ॥ । षढोः
कः सि । रदाभ्यां निष्ठा तो नः पूर्वस्य च दः । संयोगादे
रातो धातोर्यण्वतः ॥ ल्वादिभ्यः । ओदितश्च । क्षि

११७

सू॰

यो दीर्घात्। श्योस्पर्शे। अंचोनपादाने। दिवो विजिगीषायां
॥ निर्वाणोवाते॥ शुषः कः। पचोवः। क्षायो मः। प्रस्त्योन्य
तरस्यां। अनुपसर्गात् फुल्लक्षीवकृशोल्लाघाः। नुदविदों
दत्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्यां॥ नध्याख्यापृमूर्छिमदां
। वित्तो भोगप्रत्यययोः। भित्तं शकलं। ऋणमाधमर्ण्ये पा॰
॥श॥ नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि छन्द
सि। क्विन्प्रत्ययस्य कुः। नशेर्वा॥ मो नो धातोः॥ म्वोश्च॥ ११७

ससजुषोरुः। अवयाःश्वेतवाः पुरोडाश्च। अहन्। रोसु
पि। अम्नरूधरवरित्युभयथाछंदसि। भुवश्चमहाव्या
हृतेः॥ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहोदः। तिप्यनस्तेः। सिपिधा
तोरुर्वा। दश्च। र्वोरुपधायादीर्घइकः। हलि च। उप
धायां च। नभकुर्छुरां। अदसोसेर्दादुदोमः॥ ४॥ एतईद्बहु
वचने। वाक्यस्यटेः प्लुतउदात्तः। प्रत्यभिवादेशूद्रे। दूराद्धूते

मा३ मि२

११८ चा हैहे प्रयोगे हैहयोः॥ गुरोरनृतो नंत्यस्याप्येकैकस्य प्राचां
स्वः ॥ ओमभ्यादाने॥ ये यज्ञकर्मणि॥ प्रणवष्टेः॥ याज्यांतः॥ ब्रूहि
प्रेष्यश्रौषड्वौषडावहानामादेः। अग्नीत्प्रेषणे परस्य च॥ विभा
षा पृष्टप्रतिवचने हेः॥ निगृह्यानुयोगे च॥ आम्रेडितं भ
र्त्सने। अंगयुक्तं तिङाकांक्षं। विचार्यमाणानां। पूर्वं तु भा
षायां। प्रतिश्रवणे च। अनुदात्तं प्रश्नांताभिपूजितयोः। पा०
॥९॥ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने। उपरिस्विदासीदि ११८

डु३ पि२ ८२

तिचा स्वरितमाम्रेडितेसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु ।। क्षि
याशीःप्रैषेषु तिङाकांक्षं ।। अनंत्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः ।। प्लुता
वैच इदुतौ ।। एचोऽप्रगृह्यस्यादूरा[illegible]ते पूर्वस्यार्द्धस्यादुत्तरस्ये
दुतौ ।। तयोर्य्वावचि संहितायां ।। ६ ।। पूर्वत्राचिषटोर्नस
तैतचिदिसष्टा ।। इति द्वितीयश्चरणः ।। ओं ।। मतुवसोरु
संबुद्धौ छंदसि ।। अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा ।। आ

तोटिनित्यं। अनुनासिकात्परोनुस्वारः॥ समः सुटि॥ पु
मः खय्यमपरे। नश्छव्यप्रशान्। उभयथर्क्षु॥ दीर्घादटि
समानपादे। नॄन्पे। स्वतवान्पायौ। कानाम्रेडिते। ढोढे लोप
रोरि ः। खरवसानयोर्विसर्जनीयः। रोः सुपि। रोरि भगो। अघो
अपूर्वस्य योशि। व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य॥
लोपः शाकल्यस्य। ओतो गार्ग्यस्य॥१॥ उञि च पदे।

हलि सर्वेषां ॥ मोनुस्वारः ॥ नश्चापदान्तस्य सलि ॥ मो
राजि समः क्वौ ॥ हे मपरे वा ॥ नपरे नः ॥ ङ्णोः कुक् टुक् शरि ॥
ङः सि धुट् ॥ नश्च ॥ शि तुक् ॥ ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नि
त्यं ॥ मय उञो वो वा ॥ विसर्जनीयस्य सः ॥ शर्परे विसर्ज
नीयः ॥ वा शरि ॥ कुप्वोः ≍क ≍पौ च ॥ सोपदादौ ॥ इणः षः ॥
नमस्पुरसोर्गत्योः ॥ रा इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य ॥

१२०॥

सू०

तिरसोन्यतरस्यां॥द्विस्त्रिश्चतुरितिकृत्वोर्थे॥इसुसोः
सामर्थ्ये।नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्य।अतःकृकमि
कंसकुंभपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य।अधःशिरसीपदे।
कस्कादिषुच॥छंदसिवाप्राम्रेडितयोः।कःकरत्करति
कृधिकृतेष्वनदितेः।पंचम्याःपरावध्यर्थे॥पातौचबहुलं
।षष्ठ्याःपतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु।इडायावा॥अपदां पा
तस्यमूर्द्धन्यः।सहेःसाडःसः।इण्कोः।नुम्विसर्जनीयशर्व्य १२०

120

वायेपि। आदेशप्रत्यययोः। शासिवसिघसीनां च॥ शा॥ स्तौ
तिण्योरेवषण्यभ्यासात्। सः स्विदिस्वदिसहीनां च। प्राक्सिता
दड्व्यवायेपि। स्थादिष्वभ्यासेन चाभ्यासस्य। उपसर्गात्सुनो
तिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसंज
स्वंजां॥ सदिरप्रतेः। स्तन्भेः॥ अ[illegible]वाच्चालंबनाविदूर्ययोः। वेश्चस्व
नो भोजने॥ परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वंजां॥
सिवादीनां वाड्व्यवायेपि। अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यंदते

रप्राणिषु। वेः स्कंदेरनिष्ठायां। परेश्च। परिस्कंदः प्राच्यभार
तेषु। स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः। वेः स्कभ्नातेर्नि
त्यं। इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोंगात्। विभाषेटः। समासेंगुले
स्संगः।४।। भीरोः स्थानं। अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः। ज्यो
तिरायुषस्तोमः। मातृपितृभ्यां स्वसा। मातुःपितुभ्या
मन्यतरस्यां। अभिनिसस्तनः शब्दसंज्ञायां। उप

सर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः। सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसू
तिसमाः। निनदीभ्यां स्नातेः कौशले। सूत्रं प्रतिष्णातं।
कपिष्ठलो गोत्रे। प्रष्ठोग्रगामिनि। वृक्षासनयोर्विष्ट
रः। छन्दोनाम्नि च। गवियुधिभ्यां स्थिरः। विकुशमि
परिभ्यः स्थलं। अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशे
कुशंक्वङ्गुमंजिपुंजिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः।

१२२

सू॰ सुषामादिषुच। एतिसंज्ञायामगात्। नक्षत्राद्वा॥५॥ह्रस्वा
त्तादौतद्धिते। निसस्तपतावनासेवने। युष्मत्ततक्षु
ष्वन्तःपादौ। यजुष्येकेषां। स्तुतस्तोमयो[illegible]दसि। पूर्वप
दात्। सुञः। सनोतेरनः। सहेःपृतनर्ताभ्यांच। नरप
रसृपिसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनां। सात्पदाद्योः।
सिचोयङि॥ सेधतेर्गतौ। प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौच। सोढः। पा॰
स्तंभुसिवुसहांचङि। सुनोतेःस्यसनोः॥ सदिस्वंज्योः

४५२ १२२

122

३३ तिस्तीयस्वरणाः॥ ॐ॥

परस्य किरीटानि व्यघ्निर्योदूपवायेवाछंदसि॥ ६॥ मतु
वसो रुत्रि चेकुटुप वस्तौ ति एयो नरौ रोऽर्स्मा नादेकोन
विंशतिः॥ रषाभ्यां नो णः समानपदे॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्य
वायेपि॥ पूर्वपदात्संज्ञायामगः॥ वनं पुरगा मिश्रकासिध्र
कासारिकाकोटराग्रेभ्यः॥ प्रनिरंतः शरेक्षुप्लक्षाम्रका
र्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योसंज्ञायामपि॥ विभाषौषधिवनस्प

१२६

तिन्यः। कोष्णोदं ताल्। वाहनमाहितात्। पानंदेशो वान्ना
वकरणयोः। प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च। एकाजु
त्तरपदे णः। कुमति च। उपसर्गादसमासेपि णोपदेश
स्य। हिनुमीना। आनि लोट्। नेर्गदनदपतपदघुमा
स्यतिहंतियातिवातिद्राति प्सातिवपतिवहतिशा
म्यतिचिनोतिदेग्धिषु च। शेषे विभाषाकखादा

१२६

वषांतउपदेशे। अनितेः॥ अंतः॥१॥ उभौ साभ्यासस्य
। हंतेरत्पूर्वस्य। वमोर्वा। अंतरदेशे। अयनं च। छंदस्य
दवग्रहात्। नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः। उपसर्गाद्बहुलं।
कृत्यचः। णेर्विभाषा। हलश्चेजुपधात्। इजादेः सनु
मः। वा निंसनिक्षनिंदां। न भाभूपूकमिगमिप्यायीवे
पां। षात्पदांतात्। नशेः षांतस्य। पदांतस्य। पदव्यवा

१२४

सू॰ येपि। क्षुभ्नादिषु च। स्तोःश्चुनाश्चुः॥ ष्टुनाष्टुः॥ नप
दांताट्टोरनां। तोःषि। शात्। यरोनुनासिकेनुनासि
कोवा। अचोरहाभ्यांद्वे। अनचिच। नादिन्याक्रोशेपु
त्रस्य। शरोचि। त्रिप्रभृतिषु शाकटायनस्य। सर्वत्र
शाकल्यस्य। दीर्घादाचार्याणां। झलांजशझशि। पा॰
अभ्यासेचर्च। खरिच। वावसाने। अणोप्रगृह्यस्यानु
नासिकः। अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः। वापदांतस्य। १२४

तोर्लि॥ ३॥ उदःस्थास्तंभोः पूर्वस्य॥ झयो होऽन्यतरस्यां॥
शश्छोऽटि। हलो यमां यमि लोपः॥ झरो झरि सवर्णे॥
उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः॥ नोदात्तस्वरितोदय
मगार्ग्यकाश्यपगालवानां॥ अ अ इति॥ ४॥ रषान्या
मुन्नौ ष्टुनोदःस्थाष्टौ॥ हरिः ॐ॥ इत्यष्टमाध्यायस्य
चतुर्थश्चरणः॥ अष्टमोध्यायः समाप्तः॥ शुभमस्तु

॥२२

सू० ॥ संवत् १८६९ शाके १७॥२७ क्रोधननामसंवत्सु
रे दक्षिणायने वर्षाह ऋतौ भाद्रपदमासे शुद्धपक्षे
नवम्यायां शुभतिथौ इंदुवासरे तद्दिने जयरामात्म
जराघवेन लिखितं॥ पुस्तके समाप्तं॥ रिद्धपूर
मामे लिखितं॥ पाद ३२ खंडसंख्या॥ २३२॥ सूत्रसं पा०
ख्या॥ त्रीणि सूत्रसहस्राणि तथा नवशतानि च॥ १२५

रा०

११६ द्वि

उ षणनवती सूत्राणि पाणिनिः कृतवा स्वयं ॥१॥
सूत्रसंख्या ॥ ३००० ॥ ९०० ९६ ॥ श्रीराम जय राम
मगमन् ॥ ॥ छ ॥ [redacted] ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥
॥ नाम्नेरिद्धपुरस्यैव रम्य ब्रह्मपुरी तथा ॥ तस्मिन्स्थाने तु वास्तव्यं
नाम्ना राघोम[redacted]टस्य च ॥ लिखितं सूत्रपाठस्य आदौ आ
त्मार्थमेव च ॥ श्रीदिवाकर[redacted]स्तिष्यो [redacted]मापस्तंभो द्विजो ॥ १०
त्तमः ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ ॥ है ॥ ॥ ॥
द्विजोत्तम इत्यत्र द्विजाः ३ नमो-यस्मात् इद सेवाथो [illegible] ११६ द्वि

K K S U LIBRARY
RAMTEK
441 106
M-1837
Dist Nagpur

```
[OrderDescription]
,CREATED=13.10.20 10:28
,TRANSFERRED=2020/10/13 at 10:43:48
,PAGES=249
,TYPE=STD
,NAME=S0003980
,Book Name=M-1837-PANINISUTRA PATH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
```

```
FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
```

```
FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
```

```
FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
```

```
FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
```

```
FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
```

```
FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
```

FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF

```
FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
```

```
FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
```

```
FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
```

```
FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
```

```
FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
```

```
FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
```

```
FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
```

```
FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
```

FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,